

Doc. dr. sc. Antun Bilić*
Prof. dr. sc. Nina Tepeš**

ELEKTRONIČKO DONOŠENJE ODLUKA U DRUŠTVIMA KAPITALA

UDK: 347.724 : 004.7
DOI: 10.31141/zrpf.2023.60.149.513
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 28.2.2023.

Elektronička komunikacija uslijed pandemije COVID-a 19 postala je prevladavajući oblik komunikacije što je, očekivano, utjecalo i na modalitete odlučivanja u društvima kapitala. U radu se analiziraju prednosti i nedostaci te pretpostavke dopuštenosti donošenja odluka u društvu primjenom sredstava elektroničke komunikacije. Rješenja hrvatskog statusnog prava analiziraju se uz primjenu poredbenopravne metode, pri čemu se u obzir uzimaju rješenja država kontinentalno-europskog (Njemačka, Austrija i Švicarska) i *common law* pravnog kruga (Ujedinjeno Kraljevstvo i američka savezna država Delaware). Analiza osobito uzima u obzir razlike koje postoje s obzirom na različite pravne izvore (propisi i autonomno statusno pravo), različite oblike društava kapitala (dioničko društvo i društvo s ograničenom odgovornošću) i različite organe tih društava (uprava, nadzorni odbor i glavna skupština).

Ključne riječi: *elektroničko donošenje odluka, društva kapitala, organi društva, autonomni izvori statusnog prava*

1. UVOD

Pandemija COVID-a 19 pokazala je da elektronička komunikacija uspješno može zamijeniti sve druge oblike komunikacije. Danas je potpuno prihvatljivo da se kako poslovni tako i privatni sastanci održavaju putem videokonferencija uz istovremeno prenošenje audio i videopodataka.¹ Pritom se kvaliteta informacija koju sudionici primaju u bitnome ne razlikuje od kvalitete karakteristične za sastanke koji se odvijaju uz fizičko prisustvo sudionika. Navedeno nužno utječe na postupak skupnog donošenja odluka koji karakterizira stalna komunikacija i razmjena

* Doc. dr. sc. Antun Bilić, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Katedra za trgovačko pravo i pravo društava, Trg Republike Hrvatske 3, Zagreb, antun.bilic@pravo.hr, ORCID ID: orcid.org/0000-0001-5144-0821.

** Prof. dr. sc. Nina Tepeš, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Katedra za trgovačko pravo i pravo društava, Trg Republike Hrvatske 3, Zagreb, nina.tepes@pravo.hr, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-9679-222X.

¹ Denstadli, J. M.; Julsrud, T. E., Hjorthol, R. J.: *Videoconferencing as a Mode of Communication: A Comparative Study of the Use of Videoconferencing and Face-to-Face Meetings*, Journal of Business and Technical Communication 26(1) 2012., str. 66.

informacija u obliku prijedloga, protuprijedloga, rasprave, glasovanja i dostavljanja odluka. Elektronička komunikacija omogućava takvo donošenje odluka bez potrebe da se sudionici sastanka fizički nalaze u istom prostoru.

Problematika skupnog donošenja odluka čini važan dio šireg pojma korporativnog upravljanja.² Društvo ima organe koji se u pravilu sastoje od više članova, što pretpostavlja njihovu međusobnu komunikaciju. Također, jednom kada organ donese odluku, ona se mora priopćiti drugim organima društva, a ponekad i širem krugu osoba (npr. radnicima, tijelima javne vlasti, poslovnim partnerima i ostalim interesnim skupinama).³ Navedeno otvara pitanje je li, i ako jest, pod kojim uvjetima, moguće takve odluke donositi elektroničkim putem. U širem (i ponešto radikalnijem obliku) postavlja se pitanje mogu li se unutar društva odluke donositi isključivo uz primjenu elektroničke komunikacije.

Odgovori na postavljena pitanja ne ovise samo o razvoju tehnologije, već i o mjerodavnom pravu. Iako je pandemija COVID-a potakla države da u nacionalna prava uvrste rješenja koja omogućavaju donošenje odluka primjenom elektroničke komunikacije, svojevrsna zakonodavna suzdržanost temeljila se na spoznaji da bezuvjetno prihvaćanje elektroničke komunikacije otvara niz složenih problema. Navedeno se u prvom redu odnosi na probleme vezane za zaštitu temeljnih obilježja tradicionalnih načina komuniciranja. U tom smislu i najmanji zakonodavni previd ima potencijal poremetiti delikatnu ravnotežu mehanizama korporativnog upravljanja te u konačnici rezultirati brojnim sudskim postupcima.⁴

U radu se analiziraju pretpostavke pod kojima se odluke u društvima kapitala mogu donositi primjenom elektroničke komunikacije. Analiza je u prvom redu usmjerena na rješenja hrvatskog prava. Međutim, uzimajući u obzir globalne učinke pandemije, te okolnost da su temeljni elementi postupka odlučivanja u bitnome usporedivi u svim oblicima društava kapitala, u radu se u obzir uzimaju i rješenja nacionalnih prava Njemačke, Austrije, Švicarske, Ujedinjenog Kraljevstva i američke savezne države Delaware. Također, prepoznajući postojeću razinu harmonizacije, analiza u obzir uzima i rješenja europskog statusnog prava. U radu se analiziraju postojeća pravna rješenja te, na mjestima na kojima je to opravdano, ukazuje i na potrebu njihovih izmjena *de lege ferenda*.

² Često citirana definicija korporativnog upravljanja sadržana je u G20/OECD Načelima korporativnog upravljanja. Vidi: G20/OECD Principles of Corporate Governance, OECD Publishing, Paris 2015., str. 9. Spomenuta definicija u izvorniku na engleskom jeziku glasi: „Corporate governance involves a set of relationships between a company’s management, its board, its shareholders and other stakeholders. Corporate governance also provides the structure through which the objectives of the company are set, and the means of attaining those objectives and monitoring performance are determined.” Više o korporativnom upravljanju u hrvatskom pravu, vidi: Barbić, J.: *Pravo društava, Knjiga druga, Društva kapitala, Svezak I., Dioničko društvo*, Zagreb 2020., str. 755, 926.

³ Hübner, H.: *The Communicating Company: Towards an Alternative Theory of Corporate Communication*, Heidelberg New York 2007., str. 4; Lerbinger, O.: *Corporate Communication: An International and Management Perspective*, Hoboken 2019., str. 5.

⁴ Beck, L.: *Aktuelles zur elektronischen Hauptversammlung*, RNotZ, 2014., str. 168.

Analiza u obzir uzima razlike koje postoje na razini pravnih izvora.⁵ U prvom se redu analiziraju propisi, kao izvori prava koje donosi zakonodavac, ovisno o tome radi li se o pravilima prisilne ili dispozitivne prirode.⁶ Propisi dispozitivne prirode predstavljaju rješenja koja se mogu izmijeniti primjenom autonomnih izvora statusnog prava koje donosi samo društvo (u prvom redu statutom odnosno društvenim ugovorom te drugim autonomnim pravilima i aktima).⁷ U radu se analiziraju društva kapitala, i to dioničko društvo i društvo s ograničenom odgovornošću, kao tipični i najčešći oblici poslovnog udruživanja.⁸ Pritom je fokus na mogućim razlikama koja se u tim društvima uočavaju prilikom donošenja odluka primjenom elektroničke komunikacije. Zaključci analize u bitnim se elementima mogu analogno primijeniti i na druge oblike društava kapitala i društava osoba. Konačno, analiza u obzir uzima i razlike karakteristične za postupak odlučivanja u pojedinim organima, ovisno o njihovim nadležnostima i predmnijevanom broju članova. Tako se, primjerice, postupak odlučivanja uprave, kao organa koji donosi odluke o svakodobnom poslovanju društva, razlikuje od postupka odlučivanja na glavnoj skupštini.

U radu se najprije općenito analizira postupak odlučivanja u društvima kapitala (2.), a potom i posebnosti odlučivanja primjenom elektroničke komunikacije (3.). Analiza dalje obuhvaća postupak odlučivanja primjenom elektroničke komunikacije na razini uprave (4.), nadzornog odbora (5.), glavne skupštine dioničkog društva (6.) te skupštine društva s ograničenom odgovornošću (7.). U posljednjem dijelu rada iznose se zaključci i preporuke (8.).

2. POSTUPAK ODLUČIVANJA U DRUŠTVIMA KAPITALA

Za razliku od fizičkih osoba (koje svoju volju, u pravilu, očituju neposredno i osobno), trgovačko društvo kao pravna osoba svoju volju prema trećima može očitovati samo ako to za nju učini neka fizička osoba.⁹ Drugim riječima, trgovačko društvo uvijek djeluje posredstvom drugih (fizičkih) osoba. Navedene osobe u pravilu su okupljene u organima društva. Pritom su različiti organi specijalizirani za obavljanje različitih funkcija i zadaća. Jedan od organa uvijek predstavlja

⁵ O izvorima prava društava u hrvatskom pravu, vidi: Barbić, J.: *Pravo društava, Knjiga prva, Opći dio*, Zagreb 2008., str. 50-58. Za pravo Ujedinjenog Kraljevstva, vidi: Davies, P.: *Introduction to Company Law*, Oxford 2020., str. 26.

⁶ O prisilnopravnoj prirodi statusnog prava, vidi: Gordon, J. N.: *The Mandatory Structure of Corporate Law*, Columbia Law Review, 89 (7) 1989., str. 1549-1598.

⁷ Barbić, *op. cit.* u bilj. 5, str. 56.

⁸ O oblicima društava kapitala u pravu Ujedinjenog Kraljevstva, vidi: Davies, *op. cit.* u bilj. 5, str. 26. Engleski oblik društva koji se naziva *public company* u bitnome sadrži karakteristike hrvatskog dioničkog društva odnosno njemačkog oblika *die Aktiengesellschaft*. Istovremeno, oblik društva koji se naziva *private company* u bitnome se poklapa s hrvatskim društvom s ograničenom odgovornošću odnosno njemačkim *die Gesellschaft mit beschränkter Haftung*.

⁹ Barbić, *op. cit.* u bilj. 5, str. 401.

članove društva kao ulagatelje. Radi se o (glavnoj) skupštini¹⁰ kao organu u čijoj je nadležnosti donošenje temeljnih odluka koje utječu na društvo i njegove članove, kao što su donošenje i izmjena statuta odnosno društvenog ugovora ili pak isplata dobiti. Upravljanje društvom u nadležnosti je uprave odnosno upravnog odbora, kao posebnog organa koji se sastoji od profesionalnih direktora.¹¹ Uz ispunjenje određenih pretpostavki, društvo može imati i nadzorni odbor kao organ koji nadzire rad uprave.¹²

Organi društva svoju volju manifestiraju donošenjem odluka. Na postupak odlučivanja, kao i na sadržaj odluka, primjenjuju se odredbe zakona i statuta, odnosno društvenog ugovora. U hrvatskom pravu odluka (glavne) skupštine predstavlja višestrani pravni posao kojim društvo izražava svoju pravno relevantnu volju.¹³ Drugim riječima, u nedostatku posebnih statusnopravnih pravila, na odluku se primjenjuju opće odredbe ugovornog prava,¹⁴ uključujući odredbe o očitovanju volje, ponudi, prihvatu i valjanosti pravnih poslova. Povrh navedenoga, važno je naglasiti da se svaki glas koji je dan u postupku odlučivanja može promatrati kao zasebni pravni posao na koji se stoga primjenjuju ista pravna pravila kao i na samu odluku.¹⁵

Jedno od temeljnih načela ugovornog prava jest to da strane svoju volju mogu očitovati u bilo kojem obliku.¹⁶ Navedeno u bitnome vrijedi i za društva kapitala. Ako zakon ili statut odnosno društveni ugovor ne sadrže posebna pravila, organi društva odluke mogu donositi usmeno ili čak konkludentno, postupajući na određeni način.¹⁷ Međutim, sa ciljem postizanja pravne sigurnosti, zakonski propisi u pravilu sadrže posebna rješenja o obliku odluka određenih organa koja su prisilnopravne prirode. Pritom se najčešće radi o pisanom obliku ili nekom drugom posebnom obliku kao što je javnobilježnička isprava. Nepoštovanje propisanog oblika može rezultirati ništetnošću odluke.

Osim na razini formalnopravnih pretpostavki, postupak odlučivanja i donošenje odluke mogu se promatrati i sa stajališta nužnih komunikacijskih i organizacijskih pretpostavki. Potonje je posebno naglašeno radi li se o društvima koja imaju organe s više članova koji dijele usporediva prava i obveze. Skupno donošenje odluka tada podrazumijeva stalnu komunikaciju članova organa.¹⁸ Shodno navedenome,

¹⁰ U hrvatskom se pravu za dionička društva koristi izraz *glavna skupština*, a za društva s ograničenom odgovornošću izraz *skupština*. U njemačkom se pravu za dionička društva koristi izraz *die Hauptversammlung*, a za društva s ograničenom odgovornošću izraz *die Versammlung*.

¹¹ Njem. *der Vorstand; der Geschäftsführer*.

¹² Njem. *der Aufsichtsrat*.

¹³ Tako za odluke glavne skupštine u dioničkom društvu, vidi: Barbić, *op. cit.* u bilj. 2, str. 1509.

¹⁴ Čl. 14 (3) Zakona o obveznim odnosima (dalje u tekstu: ZOO), NN 35/05, 41/08, 125/11, 78/15, 29/18, 126/21, 114/22, 156/22.

¹⁵ Za primjer kada će glas dan na skupštini društva s ograničenom odgovornošću biti ništetan, vidi: Barbić, J.: *Pravo društava, Knjiga druga, Društva kapitala, Svezak II., Društvo s ograničenom odgovornošću*, Zagreb 2020., str. 255.

¹⁶ Čl. 286 ZOO-a.

¹⁷ Za primjer donošenja odluka u upravi dioničkog društva, vidi: Barbić, *op. cit.* u bilj. 2, str. 926, 927.

¹⁸ Poole, M. S.; Hirokawa, R. Y., *Communication and Group Decision Making*, Thousand Oaks, London, New Delhi 1996., str. 6.

postupak odlučivanja u društvima kapitala u bitnome se sastoji od sljedećih elemenata: prijedlog odluke, prijenos informacija potrebnih za donošenje informirane odluke, rasprava, glasovanje te zabilježba donesene odluke u odgovarajućem obliku. Pritom korištena komunikacija mora biti određene kvalitete. Kako se u pravilu radi o izravnoj, dvostranoj komunikaciji između svih članova organa, zakon i statut odnosno društveni ugovor često propisuju da se određene odluke mogu donositi samo na sjednicama organa.

Posebnosti postupka odlučivanja ovise o organu koji donosi odluku, njegovim nadležnostima i broju članova. Primjerice, radi li se o organu koji ima samo jednog člana, odluka će se, očekivano, donijeti bez prethodne komunikacije. Međutim, čak i tada će organ u pravilu morati zabilježiti svoju odluku i priopćiti je drugim organima ili javnosti. U organima koji imaju manji broj članova i svakodnevno donose odluke, komunikacija će u pravilu biti brza i neformalna. U organima koji imaju veći broj članova i koji odluke donose povremeno, odluke se u pravilu donose na formalan način predviđen zakonom.

3. ODLUČIVANJE PRIMJENOM ELEKTRONIČKE KOMUNIKACIJE

Ljudi komuniciraju na različite načine. Primjenom elektroničke komunikacije simultano se prenose svi osjetilni podražaji. Program za videokonferenciju u stvarnom vremenu prenosi video i audiosignale, i to istodobno od različitih sudionika i na istom zaslonu. Shodno tome, primjena takvog programa u stanju je stvoriti relativno uvjerljiv privid fizičkog održavanja sastanka.¹⁹ Ne treba stoga čuditi što elektronička komunikacija ima važnu ulogu prilikom odlučivanja u društvima kapitala. Međutim, iako se, barem u teoriji, sve etape odlučivanja (prijedlog, prijenos informacija, rasprava, glasovanje i bilježenje odluke) mogu ostvariti primjenom elektroničke komunikacije, takva se komunikacija u pravilu uobičajeno primjenjuje tek u nekima od spomenutih etapa. Također, pojedine je etape postupka odlučivanja moguće i djelomično realizirati primjenom elektroničke komunikacije. Tako su, primjerice, na hibridnom sastanku neki sudionici prisutni fizički dok ostali sudjeluju putem elektroničke komunikacije.²⁰

S obzirom na mnogobrojne prednosti, primjena elektroničke komunikacije u velikoj je mjeri čak i primjerenija za donošenje odluka od tradicionalne komunikacije koja se odvija između fizički prisutnih sudionika. U prvom redu, kao što je postalo očito u posljednjih nekoliko godina, elektronička je komunikacija epidemiološki sigurna. Nadalje, radi se o obliku komunikacije koji je praktičan i koji može spojiti ljude iz različitih dijelova svijeta bez potrebe za održavanjem fizičkog sastanka.²¹

¹⁹ Cross, S. R.: *Corporate governance, information technology and the electronic company in the United Kingdom*. Information & Communications Technology Law, 13(2), 2004., str. 124.

²⁰ *Loc. cit.*

²¹ Za primjer održavanja virtualne skupštine, vidi: Beck, *op. cit.* u bilj. 4, str. 162.

Šhodno tome, radi se o komunikaciji koja je u pravilu financijski prihvatljivija.²² Čak i kada se videokonferencija održava primjenom visoko kvalitetnog programa koji nije besplatan, u prosjeku će se raditi o troškovima koji su manji od troškova najma prostora za održavanje sastanka, koji sadrži svu potrebnu opremu.

Povrh navedenoga, elektroničku komunikaciju je, u njezinu izvornom obliku, jednostavno snimiti. Radi li se o tradicionalnom sastanku s fizički prisutnim sudionicima, diskusiju je u najboljem slučaju moguće reproducirati u obliku pisanog zapisnika.²³ Pisani tekst, međutim, ne može prenijeti posebnosti usmeno izgovorene riječi ili, pak, neverbalnu komunikaciju sudionika sastanka. Tehnologija elektroničke komunikacije omogućava simultano snimanje videosastanka i njegovu naknadnu reprodukciju u istom obliku kako su ga doživjeli sudionici.

Čini se da tehnološki razvoj danas polako dovodi do napuštanja tradicionalne dihotomije između usmenog i pisanog oblika. U većini pravnih sustava, usmeni se oblik koristio za slučajeve kada komunikacija nije bila zabilježena, a pisani oblik za slučajeve zabilježene komunikacije. Nova dihotomija nastaje izravno između komunikacije koja je na određenom mediju zabilježena i one koja uopće nije zabilježena. U tom je smislu videokonferencija koja je snimljena i čiji se sadržaj naknadno može reproducirati bliža pisanom nego li usmenom obliku komunikacije.²⁴

Primjena elektroničke komunikacije ima, međutim, i niz nedostataka. Ovdje najprije valja istaknuti da se radi o komunikaciji koja je pouzdana toliko koliko je pouzdana i sama tehnologija na kojoj se temelji.²⁵ Drugim riječima, potencijalni problemi odnose se na modalitete protoka podataka, kao što su (ne)stabilnost podatkovnog prijenosa ili, pak, pitanja sigurnosti podataka. U tom smislu nije primjereno povlačiti paralele s tradicionalnom komunikacijom koja se odvija između fizički prisutnih sudionika sastanka. Iako je u teoriji moguće zamisliti slučaj kada neki od sudionika pogrešno čuje izgovorenu riječ, ili pak slučaj da sastanku prisustvuje neka treća neovlaštena osoba, potencijalna opasnost neusporedivo je manja od opasnosti inherentne elektroničkoj komunikaciji.

Opisane je probleme dijelom moguće riješiti korištenjem najnovije tehnologije za elektroničku komunikaciju. Primjerice, ponekad je moguće koristiti tehnologiju distribuiranog knjiženja (eng. *distributed ledger technology*), posebice lanac blokova (eng. *blockchain*), pri čemu se podatak zabilježen u pojedinom bloku u pravilu ne može naknadno pojedinačno izmijeniti. Iako se teško može očekivati da će društva kapitala ovu tehnologiju koristiti u svakodnevnoj komunikaciji, ona se u najmanju ruku može koristiti kako bi se zabilježile osjetljive i povjerljive informacije.

²² *Loc. cit.*; Ivančev, M.: *Glavna skupština dioničkog društva – u izvanrednim okolnostima (Covid-19)*, Pravo u gospodarstvu, 59 (5) 2020., str. 841.

²³ Vidi npr. čl. 264 (2), čl. 286 hrvatskog Zakona o trgovačkim društvima (dalje u tekstu: ZTD), NN 111/93, 34/99, 121/99, 52/00, 118/03, 107/07, 146/08, 137/09, 111/12, 125/11, 68/13, 110/15, 40/19, 34/22, 114/22.

²⁴ Za primjer arbitražnog postupka, vidi: Opcija I, čl. 7 (3), (4) UNCITRAL-ov Model zakon o međunarodnoj trgovačkoj arbitraži iz 1985. godine, s izmjenama i dopunama iz 2006. godine, koja izjednačava pisani oblik sa zabilježenim (pohranjenim) sadržajem, osobito u elektroničkom obliku.

²⁵ Beck, *op. cit.* u bilj. 4, str. 163.

Uostalom, danas već postoje i „društva“ (tzv. decentralizirane autonomne organizacije, DAO) koja se u cijelosti temelje na spomenutoj tehnologiji.²⁶

Osim toga, važno je napomenuti da korištenje elektroničke komunikacije nije jednako primjereno u odnosu na sve organe i u svim etapama odlučivanja. Ono bi trebalo biti dostatno u slučajevima neformalne i interne komunikacije koja se odvija između relativno malog broja ljudi. Radi li se, međutim, o većem broju sudionika koji moraju raspravljati i donijeti odluku koja može rezultirati ozbiljnim posljedicama za društvo i s društvom povezane interesne skupine – korištenje elektroničke komunikacije može se pokazati kao previše rizično.²⁷

Konačno, određeni broj ljudi ne osjeća se ugodno u situaciji kada se komunikacija odvija isključivo elektronički.²⁸ Pritom se ne radi o prigovorima koji se mogu jednostrano odbaciti kao „subjektivni“. Elektronička se komunikacija može široko koristiti samo ako su je prihvatili članovi i organi društva. Drugim riječima, članovi društva kapitala svoje bi stavove prema elektroničkoj komunikaciji morali moći artikulirati u okviru statuta odnosno društvenog ugovora. Prisiljavanje članova na korištenje isključivo elektroničke komunikacije, čak i kada tome nisu skloni, moglo bi stoga biti i kontraproduktivno.

Kao što proizlazi iz gornjeg kratkog prikaza, elektronička komunikacija ne predstavlja tek puku imitaciju tradicionalnih oblika komunikacije, već ima svoje konkretne prednosti i nedostatke. Dođe li u praksi do šireg prihvaćanja takvog oblika komunikacije, moglo bi doći i do izmjene postojećih zakonskih propisa koji su prilagođeni tradicionalnim oblicima komunikacije (korištenje dokumenata u pisanom obliku i sastanaka koji se održavaju uz fizičko prisustvo sudionika).²⁹ Tako bi, primjerice, korištenje nove tehnologije moglo omogućiti da nadzorni odbor gotovo u stvarnom vremenu nadzire djelovanje uprave. Također, informacije društva koje, primjerice, nisu povjerljive prirode mogle bi na jednostavan i učinkovit način postati dostupne svim članovima društva, što bi u konačnici utjecalo na smanjenje informacijske asimetrije u njihovu odnosu sa članovima uprave.

4. ODLUČIVANJE PRIMJENOM ELEKTRONIČKE KOMUNIKACIJE U UPRAVI

Kako procesi upravljanja društvom kapitala moraju biti učinkoviti, njihovo obavljanje povjereno je za to specijaliziranom organu (upravi odnosno upravnom odboru). Uprava se kao organ sastoji od ograničenog broja profesionalnih članova,

²⁶ Bilić, A.: *Legal Status and Corporate Governance of Decentralized Autonomous Organizations*, u: Bajakić, I.; Božina Beroš, M. (ur.): *EU financial regulation and markets: beyond fragmentation and differentiation*, Zagreb 2021., str. 192-218.

²⁷ Za primjer virtualnog održavanja glavne skupštine, vidi: Schwarz, G. C.; *Neue Medien im Gesellschaftsrecht Von der Präsenz- zur virtuellen Mitgliederversammlung*, MMR, 2003., str. 28.

²⁸ Za primjer pomanjkanja atmosfere koja je inherentna vođenju neposredne konverzacije, vidi: Beck, *op. cit.* u bilj. 4, str. 164.

²⁹ Schwarz, *op. cit.* u bilj. 27, str. 23.

direktora, čiji je zadatak promicati interese društva kapitala. Polazeći od toga da se radi o organu koji mora biti učinkovit te ima relativno mali broj članova koji su u stalnoj međusobnoj komunikaciji, čini se da je uprava idealan forum za korištenje elektroničke komunikacije.

U Republici Hrvatskoj, u dioničkom društvu s dualističkim ustrojem, organ koji vodi poslove društva jest uprava. Sukladno čl. 239 (1) ZTD-a, uprava se sastoji od jedne ili više osoba (direktora)³⁰ i vodi poslove društva na vlastitu odgovornost (čl. 240 (1) ZTD-a). Ako drugačije nije određeno statutom, članovi uprave ovlašteni su poslove društva voditi samo zajedno. Statutom bi se moglo predvidjeti drugačije rješenje, primjerice da uprava odluke donosi većinom glasova, ili da svaki direktor vodi poslove društva pojedinačno (Čl. 240 (2) ZTD).³¹

ZTD tek sporadično regulira postupak odlučivanja u okviru uprave. Članovi uprave odluke mogu donositi na sjednici i izvan nje, pri čemu se one ne moraju zabilježiti u zapisniku.³² Detaljna pravila mogu se propisati statutom ili poslovnikom o radu uprave. Poslovník o radu uprave donosi nadzorni odbor, a ako ga taj organ ne donese, odluku o poslovníku jednoglasno donosi sama uprava (čl. 240 (3) ZTD-a). Drugim riječima, glavna skupština, nadzorni odbor i uprava mogu samostalno donijeti pravila o odlučivanju putem elektroničke komunikacije. Međutim, čak i kada takva pravila nisu donesena, članovi uprave slobodni su komunicirati elektroničkim putem u svim etapama odlučivanja.³³ Tako se direktori mogu koristiti sredstvima elektroničke komunikacije u postupku predlaganja odluke, kada s drugim članovima žele podijeliti određene informacije, prilikom rasprave, glasovanja ili kako bi donesenu odluku zabilježili. Također, direktori su slobodni opredijeliti se za bilo koji vid tehnologije koja omogućava elektroničku komunikaciju. Drugim riječima, mogu komunicirati putem elektroničkih pisanih poruka, audio ili videoaplikacija.

Korištenje elektroničke komunikacije ograničeno je obvezom uprave da poslove društva vodi s pozornošću urednog i savjesnog gospodarstvenika (Čl. 252 (1) ZTD-a). Iz navedenoga slijedi da članovi uprave moraju komunicirati na način koji je primjeren postizanju očekivanih rezultata. Ako je, primjerice, za donošenje određene odluke potrebno održati raspravu u stvarnom vremenu, direktori bi trebali komunicirati koristeći se videokonferencijom. Povrh navedenoga, postupanje s pozornošću urednog i savjesnog gospodarstvenika u pravilu nalaže da se donesena odluka zabilježi, jer se na taj način izbjegavaju mogući sporovi o njezinu sadržaju što članove uprave štiti i od mogućih zahtjeva s naslova odgovornosti za štetu (čl. 252 ZTD-a).

Hrvatsko pravo omogućava da dionička društva izaberu monistički ustroj, s upravnim odborom koji vodi društvo i izvršnim direktorima u čijoj je nadležnosti svakodobno vođenje poslova društva (čl. 272.a, 272.1 ZTD-a). Postupak donošenja odluke u upravnom odboru usporediv je s postupkom donošenja odluka u nadzornom

³⁰ Vidi: bilj. 11.

³¹ Barbić, *op. cit.* u bilj. 2, str. 926, 927.

³² *Ibid.*, str. 927.

³³ *Ibid.*

odboru društva s dualističkim ustrojem (čl. 272.j ZTD-a), koje se analizira u narednom poglavlju. Postupak donošenja odluka na razini izvršnih direktora usporediv je s postupkom donošenja odluka u upravi društva s dualističkim ustrojem.

U društvima s ograničenom odgovornošću, poslove društva vodi uprava koja se sastoji od jednog ili više direktora (čl. 422 (1) ZTD-a). Iako se radi o organu koji po svojim obilježjima nije istovjetan upravi dioničkog društva, postupak donošenja odluka u oba organa načelno je usporediv. Kako ZTD o tome ne sadrži posebna pravila, uprava društva s ograničenom odgovornošću odluke može donositi na sjednicama ili izvan njih, bez obveze da ih posebno zabilježi u zapisniku.³⁴ Iz navedenoga slijedi da su članovi uprave slobodni koristiti se elektroničkom komunikacijom kada god smatraju da je to primjereno. U svom su djelovanju ograničeni obvezom da poslove društva vode s pozornošću urednog i savjesnog gospodarstvenika (čl. 430 ZTD-a). Detaljna pravila o načinu rada uprave mogu se propisati društvenim ugovorom i poslovnikom o radu uprave (čl. 422 (3) ZTD-a).

Hrvatsko statusno pravo u bitnome je oblikovano po uzoru na njemačko i austrijsko pravo. Shodno navedenome, ne iznenađuje što oba prava uzora sadrže usporediva rješenja o postupku odlučivanja uprave u dioničkim društvima i društvima s ograničenom odgovornošću.³⁵ Zakonski propisi u pravilu ne sadrže posebna rješenja o postupku donošenja odluka, ali se ona mogu predvidjeti statutom odnosno društvenim ugovorom ili poslovnikom o radu uprave. Ako, pak, ni ti akti ne predviđaju posebna pravila, direktori su slobodni koristiti elektroničku komunikaciju u mjeri u kojoj je ona u skladu s općom obvezom da poslove društva vode s pozornošću urednog i savjesnog gospodarstvenika.³⁶ Jedina razlika u odnosu na hrvatsko pravo ogleda se u okolnosti što njemačko i austrijsko pravo ne predviđaju mogućnost monističkog ustroja dioničkog društva.

Švicarsko pravo sadrži posebna pravila o korištenju elektroničke komunikacije prilikom postupanja uprave dioničkih društava.³⁷ Tako uprava dioničkog društva (*der Verwaltungsrat*) odluke može donositi na tri načina: (1) na sjednicama koje imaju fizičko mjesto održavanja, (2) uz korištenje sredstava elektroničke komunikacije na što se na odgovarajući način primjenjuju pravila o upotrebi sredstava elektroničke

³⁴ Barbić, *op. cit.* u bilj. 15, str. 390.

³⁵ §§ 76, 77, 93 njemačkog Zakona o dionicama (*Aktiengesetz*, dalje u tekstu: AktG); §§ 35, 37, 43 njemačkog Zakona o društvima s ograničenom odgovornošću (*Gesetz betreffend die Gesellschaften mit beschränkter Haftung*, dalje u tekstu: njemački GmbHG); §§ 70, 84 austrijskog Zakona o dionicama (*Aktiengesetz*, dalje u tekstu: austrijski AktG), §§ 15, 20, 21, 25 austrijskog Zakona o društvima s ograničenom odgovornošću (*Gesetz betreffend die Gesellschaften mit beschränkter Haftung*, dalje u tekstu: austrijski GmbHG).

³⁶ Spindler, G., u: Goette, W.; Habersack, M. (eds.): *Münchener Kommentar zum Aktienrecht*, Band 2, München, 2019., § 77, paras. 24-26.

³⁷ Izmjene švicarskog Zakona o obveznom pravu (*Obligationenrecht*, dalje u tekstu: OR), koje su stupile na snagu 1. siječnja 2023. godine. Za ranije stanje prava koje nije sadržavalo posebna zakonska pravila o korištenju elektroničke komunikacije od strane uprave dioničkog društva, pa su shodno tome članovi mogli održavati i virtualne sjednice, uz obvezu da raspravu i odluke konstatiraju u zapisniku koji je morao potpisati predsjednik uprave i tajnik, vidi: Schrämlı, V.; Vischer, M.: *Die Protokollierung der Beschlussfassung im Verwaltungsrat, insbesondere von Zirkularbeschlüssen*, Jusletter 5. veljače 2018., str. 3, 6.

komunikacije na glavnoj skupštini (o čemu će više riječi biti u zasebnom šestom poglavlju), te (3) u pisanom (papirnatom) ili elektroničkom obliku, ali samo ako ni jedan od članova ne zatraži održavanje usmene rasprave. Odluke i rasprave uprave dioničkog društva moraju se zabilježiti u zapisniku koji mora potpisati predsjednik i osoba koja vodi zapisnik.³⁸ Radi se, dakle, o uvjetu pisanog oblika pa ne bi bila dovoljna audio ili videosnimka.³⁹ U pogledu potpisa, ne radi se, međutim, o prisilnom propisu pa će zapisnik biti valjan i ako nije potpisan.⁴⁰ U svakom se slučaju može koristiti i elektronički potpis.⁴¹ S druge strane, odluka uprave koja je donesena u pisanom elektroničkom obliku uopće ne mora biti potpisana, osim ako uprava pisanim putem ne odredi drugačije.⁴²

Pravo Ujedinjenog Kraljevstva ne sadrži posebna zakonska pravila o donošenju odluka uprave pa se smatra da je održavanje virtualnih sjednica dozvoljeno.⁴³ O sjednicama uprave i svemu što je na njima odlučeno potrebno je voditi zapisnik koji se mora čuvati minimalno deset godina od dana održavanja sjednice.⁴⁴ Zapisnici predstavljaju dokaz o održanoj sjednici ako su ovjereni od strane osobe koja je sjednici predsjedala ili osobe koja predsjedava narednoj sjednici.⁴⁵ Mogu se voditi elektronički, ali u pisanom obliku, tako da ih se naknadno može reproducirati na papiru, u pisanom obliku.⁴⁶

Pravo američke savezne države Delaware sadrži posebna zakonska pravila o održavanju sjednica uprave primjenom elektroničke komunikacije. Osim ako drugačije nije propisano ustrojbenim aktom ili pravilnikom, direktori mogu sudjelovati na sjednicama putem telefonske konferencije ili drugih komunikacijskih sredstava koja omogućavaju da se sudionici međusobno čuju. Takvo je sudjelovanje izjednačeno sa sjednicom na kojoj su sudionici fizički prisutni.⁴⁷ U društvu za to ovlaštena osoba ima obvezu zabilježiti sadržaj sjednice uprave u knjigu koju vodi u tu svrhu.⁴⁸

³⁸ Čl. 713 (2), (3) OR.

³⁹ Tako i u odnosu na raniju verziju OR-a, vidi: Schrämli; Vischer, *op. cit.* u bilj. 37, str. 6, 7, 8; Müller, R.: *Protokollführung und Protokollauswertung bei Sitzungen und Versammlungen*, Zürich/St. Gallen 2015., str. 3.

⁴⁰ Schrämli; Vischer, *op. cit.* u bilj. 37, str. 8.

⁴¹ *Ibid.*, str. 6.

⁴² Čl. 713 (2) (3) OR-a.

⁴³ Morse, G. (ur.): *Palmer's Company Law*, Sweet & Maxwell, 2021., para. 8.2124; također vidi: *Re Equiticorp International plc [1989] 1 WLR 1010* gdje se radilo o sjednici kojoj su neki od direktora prisustvovali telefonskim putem. Za australsko pravo, vidi: *Bell v. Burton [1993] 12 ACSR 325*.

⁴⁴ Sec. 248 Zakona o trgovačkim društvima Ujedinjenog Kraljevstva iz 2006. godine (*Companies Act 2006*, dalje u tekstu: UK Companies Act 2006).

⁴⁵ UK Companies Act 2006, Sec. 249.

⁴⁶ UK Companies Act 2006, Sec. 1135.

⁴⁷ Delaware General Corporation Law, § 141 (i).

⁴⁸ Delaware General Corporation Law, § 142 (a). Vidi i: Delaware Limited Liability Company Act, § 18-404 (d) gdje je, između ostaloga, predviđeno da se, osim ako drugačije nije propisano ustrojbenim aktom, sastanci direktora mogu održavati putem telefonske konferencije ili primjenom drugih sredstava komuniciranja koja omogućavaju da se sve osobe koje sudjeluju na sastanku međusobno čuju. Takvo se sudjelovanje smatra kao da su sudionici fizički prisutni na sastanku.

Provedeni poredbenopravni pregled ukazuje da je odlučivanje uprave elektroničkim putem načelno dozvoljeno te da članovi uprave mogu komunicirati i isključivo primjenom sredstava elektroničke komunikacije. Zakonska su pravila dispozitivne prirode pa bi se statutom ili pravilnikom o radu uprave mogla predvidjeti rješenja koja bi uvjetovala da se odluke donose samo na sjednicama uz fizičko prisustvo članova uprave. Međutim, uzimajući u obzir razvoj suvremene tehnologije, a osobito okolnosti koje su u prvi plan izbile uslijed pandemije, takva ograničenja nisu vjerojatna. Istovremeno, analiza ukazuje da se promatrana rješenja u bitnome razlikuju u tome zahtijeva li se od uprave da o održavanju sjednice vodi zapisnik u pisanom obliku, pri čemu zapisnik može biti sastavljen i u elektroničkom obliku uz korištenje elektroničkog potpisa. Međutim, čak i u slučaju kada se od uprave ne zahtijeva sastavljanje zapisnika, članovima uprave valjalo bi savjetovati da (makar u audio ili videoobliku) sačine bilješku o održanoj sjednici.

5. ODLUČIVANJE PRIMJENOM ELEKTRONIČKE KOMUNIKACIJE U NADZORNOM ODBORU

Svaki je član uprave podložan nadzoru ostalih članova uprave te, do određene mjere, (glavne) skupštine.⁴⁹ Određeni pravni sustavi također sadrže i posebna pravila o nadzornom odboru, osobito u dioničkim društvima. Dualistički ustroj karakterističan je za kontinentalno-europske pravne sustave koji slijede germansku pravnu tradiciju kojoj pripadaju, među ostalim, njemačko, austrijsko i hrvatsko statusno pravo.

Odvajanje nadležnosti nadzornog odbora od nadležnosti uprave ima za cilj osigurati njihovu personalnu i organizacijsku neovisnost.⁵⁰ Navedeno je od osobite važnosti u slučajevima kada nadzorni odbor bira članove uprave. Polazeći od toga da nadzor nad radom uprave pretpostavlja primjenu mjera koje su manjeg intenziteta od onih koje se odnose na samo upravljanje društvom, članovi nadzornog odbora sastaju se rjeđe, u pravilu jednom u nekoliko mjeseci. Također, sjednice nadzornog odbora u pravilu su formalnije od sjednica uprave. Shodno tome, i poredbenopravna rješenja sadrže relativno detaljna pravila koja se odnose na održavanje sjednica i donošenje odluka nadzornog odbora.

Hrvatsko pravo sadrži posebna pravila o sjednicama nadzornog odbora i donošenju odluka (čl. 264 (2), čl. 267 ZTD-a). Svaki član nadzornog odbora ili uprave može zatražiti sazivanje sjednice nadzornog odbora. Sjednice nadzornog odbora treba u pravilu sazvati jednom tromjesečno, a mora ih se sazvati najmanje jednom polugodišnje (čl. 265 ZTD-a). Ako drugačije nije propisano statutom, nadzorni odbor može donositi odluke ako najmanje polovina od propisanog broja njegovih članova sudjeluje u odlučivanju, ali ne manje od tri, pri čemu se odluke donose većinom od danih glasova (čl. 267 (1) ZTD-a).

⁴⁹ Barbić, *op. cit.* u bilj. 2, str. 928.

⁵⁰ *Ibid.*, str. 1043-1044.

ZTD ne sadrži definiciju pojma „sjednica“ nadzornog odbora. Tradicionalno se pod tim pojmom podrazumijeva sastanak na kojem su fizički prisutni članovi nadzornog odbora. Međutim, uzimajući u obzir razvoj tehnologije koja omogućava elektroničku komunikaciju, za pretpostaviti je da pojam „sjednice“ u širem smislu uključuje i održavanje virtualnih sjednica članova nadzornog odbora.⁵¹ Održavanje videokonferencije sadrži sva bitna obilježja karakteristična za komunikaciju koja se odvija između osoba koje su fizički prisutne na sjednicama, osobito mogućnost simultane, izravne i dvosmjerne razmjene informacija između svih članova nadzornog odbora. Shodno tome, načelno nema zapreke da se zakonska pravila o održavanju sjednica nadzornog odbora primjenjuju i na sjednice koje se održavaju virtualno.

Potrebno je, međutim, naglasiti da je učinkovitost održavanja virtualne sjednice nadzornog odbora ograničena zakonskim pravilima o glasovanju. U tom je smislu propisano da se glas u nadzornom odboru može dati pismom, telefonom, telegrafom, telefaksom i korištenjem drugih za to podobnih tehničkih sredstava, ako se tome ne usprotivi nijedan član nadzornog odbora te ako poslovníkom o njihovu radu nije drukčije određeno (čl. 267 (4) ZTD-a). Drugim riječima, svaki se član nadzornog odbora može usprotiviti glasovanju putem elektroničke komunikacije.⁵² Slučajevi u kojima bi se na opisani način onemogućilo glasovanje o odlukama nadzornog odbora korištenjem elektroničke komunikacije izravno utječu i na održavanje virtualnih sjednica, koje u tom slučaju zapravo nemaju smisla.

Gore spomenute zakonske odredbe dispozitivne su prirode.⁵³ Ako glavna skupština želi osigurati da članovi nadzornog odbora mogu glasovati elektroničkim putem, ona može takvo rješenje predvidjeti u statutu društva. Nadzorni odbor takvo rješenje može predvidjeti i poslovníkom. Kako se poslovník donosi običnom većinom danih glasova,⁵⁴ pojedini član nadzornog odbora ne bi mogao onemogućiti usvajanje takvog rješenja.

O sjednici nadzornog odbora vodi se zapisnik koji potpisuje predsjednik odnosno potpredsjednik koji je vodio sjednicu. U zapisniku se moraju navesti mjesto i vrijeme održavanja sjednice, dnevni red, bitan sadržaj vođene rasprave i donesene odluke (čl. 264 (2) ZTD-a). Upućivanje na „mjesto“ održavanja sjednice ne onemogućava održavanje virtualne sjednice. U tom bi, naime, slučaju u zapisniku valjalo konstatirati da je sjednica nadzornog odbora održana uz korištenje aplikacije za održavanje videokonferencije. Kako zapisnik mora biti u pisanom obliku, zabilježba korištenjem videosredstava nije dovoljna. Zapisnik se, međutim, može sastaviti u elektroničkom (pisanom) obliku koji je elektronički potpisan od strane predsjednika nadzornog odbora. U svakom slučaju, postupanje protivno zakonom propisanim obvezama o zapisniku nema za posljedicu da su na sjednici donesene odluke bez učinka (čl. 264 (2) ZTD-a). Konačno, ako statutom ili poslovníkom o radu nadzornog odbora nije drugačije propisano, nadzorni odbor može odlučivati

⁵¹ Barbić, *op. cit.* u bilj. 2, str. 1107.

⁵² *Ibid.*, str. 1108.

⁵³ *Ibid.*, str. 1103.

⁵⁴ *Loc. cit.*

i bez održavanja sjednica.⁵⁵ Takve se odluke također mogu donijeti primjenom elektroničke komunikacije u pisanom obliku, npr. putem e-maila ili neke slične aplikacije.

Iako je ZTD-om propisano kada društva s ograničenom odgovornošću moraju imati nadzorni odbor (čl. 434 (2) ZTD-a), ona neovisno o tome u društvenom ugovoru mogu odrediti da će imati nadzorni odbor (čl. 434 (1) ZTD-a). Ako društvo s ograničenom odgovornošću ima nadzorni odbor, na odgovarajući se način primjenjuju odredbe ZTD-a o sjednicama nadzornog odbora u dioničkom društvu (čl. 439 ZTD-a). Drugim riječima, za preporučiti je da se društvenim ugovorom predvidi mogućnost glasovanja primjenom elektroničke komunikacije. Usporediva pravila sadrže i drugi pravni sustavi koji imaju dualistički ustroj organa, kao primjerice njemačko⁵⁶ i austrijsko pravo.

6. ODLUČIVANJE PRIMJENOM ELEKTRONIČKE KOMUNIKACIJE NA GLAVNOJ SKUPŠTINI DIONIČKOG DRUŠTVA

U pravnoj se teoriji ekstenzivno analiziraju mogućnosti primjene elektroničke komunikacije na glavnoj skupštini.⁵⁷ Navedeno ne iznenađuje, uzme li se u obzir da

⁵⁵ Barbić, *op. cit.* u bilj. 2, str. 1110.

⁵⁶ Wagner, J., *Aufsichtsratssitzung in Form der Videokonferenz – Gegenwärtiger Stand und mögliche Änderungen durch das Transparenz- und Publizitätsgesetz*, NZG, 2002., str. 57, 64.

⁵⁷ Čulinović Herc, E.; Hasić, T., *Sudjelovanje dioničara u radu glavne skupštine dioničkog društva prema noveli Zakona o trgovačkim društvima*, Zb. Prav. fak. Rij., 31(1) 1991., str. 31-73; Maurović, Lj.: *Smjernica EU o ostvarivanju prava glasa dioničara na glavnoj skupštini*, Hrvatska pravna revija 10 (10) 2001., str. 37-43; Bijelić, D.: *Ostvarivanje prava glasa na glavnoj skupštini dioničkog društva – što se promijenilo*, Pravo i porezi, (2) 2012., str. 39-44; Ivančev, *op. cit.* u bilj. 22, str. 827-847; Beck, *op. cit.* u bilj. 4, str. 160-168; Schwarz, *op. cit.* u bilj. 27, str. 23-29; Kunz, P. V.: *Evolution ins 21. Jahrhundert – oder: Zukunft der Generalversammlung von Aktiengesellschaften in der Schweiz*, AJP/PJA, (2) 2011., str. 155-168; Von der Crone, H. C.: *Die Internet-Generalversammlung*, u: Von der Crone, H. C. et al. (eds.), *Neuere Tendenzen im Gesellschaftsrecht: Festschrift für Peter Forstmoser zum 60. Geburtstag*, Zürich, 2003., str. 155-167; Schister, R.; Walker, M.: *Virtuelle Generalversammlung Zulässigkeit, Chancen und Risiken einer Modernisierung*, u: Brändli, S.; Schister, R.; Tamò, A. (ur.), *Multinationale Unternehmen und Institutionen im Wandel - Herausforderungen für Wirtschaft, Recht und Gesellschaft*, Bern, 2013., str. 1-30; Birnhak, D. A.: *Online Shareholder Meetings: Corporate Law Anomalies or the Future of Governance*, Rutgers Computer & Tech. L. J., 29(2) 2003, str. 423-446; Boros, E.: *Virtual Shareholder Meetings: Who Decides How Companies Make Decisions*, Melb. U. L. Rev., 28 (2) 2004., str. 265-289; Boros, E.: *Virtual Shareholder Meetings*, Duke Law & Technology Review, (8) 2004., str. 1-9; Cross, *op. cit.* u bilj. 19, str. 117-128; Fairfax, L. M.: *The Future of Shareholder Democracy*, Ind. L. J., 84(4) 1259 (2009.), str. 1259-1308; Fairfax, L. M.: *Virtual Shareholder Meetings Reconsidered*, Seton Hall L. Rev., 40(4) 2010., str. 1367-1431; Oshionebo, E.: *Shareholder Proposals and the Passivity of Shareholders in Canada: Electronic Forums to the Rescue*, Queen's L. J., 37(2) 2012., str. 623-662; Smith, B., *Proxy Access and the Internet Age: Using Electronic Shareholder Forums to Improve Corporate Governance*, Colum. Bus. L. Rev., 2008(3) 2008., str. 1111-1141.; Tanaka W., *Shareholder Meetings and Corporate Governance: With a Focus on Electronic Provision of Reference Materials for Shareholder Meetings*, Public Policy Review, 11(3) 2015., str. 451-473.; Zetzsche, D. A.: *Shareholder Interaction Preceding Shareholder Meetings of Public Corporations – A Six Country Comparison*, ECFR, (1) 2005., str. 107-157; Zetzsche, D. A., *Shareholder Passivity, Cross-Border Voting and the Shareholder Rights Directive*, J. Corp. L. Stud., 8(2) 2008., str. 289-336.

upotreba elektroničke komunikacije na glavnoj skupštini predstavlja poseban izazov, pri čemu istovremeno može imati i brojne koristi za dioničko društvo. Potencijalni problemi prouzročeni su posebnim značajem i ulogom glavne skupštine u dioničkom društvu. Naime, glavna je skupština mjesto na kojem dioničari ostvaruju svoja prava, kao npr. pravo predlaganja odluka glavne skupštine, pravo na obaviještenost, pravo na raspravljanje i pravo na glasovanje o odlukama glavne skupštine. Na glavnoj skupštini dioničari odlučuju o temeljnim strukturnim i organizacijskim pitanjima dioničkog društva kao, primjerice, izmjeni statuta, povećanju i smanjenju temeljnog kapitala, statusnim promjenama i prestanku društva. Zbog svega navedenoga, rad glavne skupštine detaljno je uređen zakonom.

Za očekivati je da će rad virtualne glavne skupštine biti osobito izazovan radi li se o dioničkom društvu koje ima disperziranu dioničarsku strukturu.⁵⁸ Naime, neovisno o tehnologiji koja omogućava videokonferenciju, načelno je teško osigurati visoku razinu kvalitete komunikacije koja se odvija između stotinu ili čak tisuću i više ljudi. U tom se smislu u nastavku teksta ukazuje na neke od najvećih izazova i potencijalnih problema korištenja elektroničke komunikacije.

Prilikom održavanja virtualne glavne skupštine, u prvom će redu biti potrebno utvrditi identitet svakog od dioničara koji koristi sredstva elektroničke komunikacije.⁵⁹ Navedeno će se u pravilu provesti primjenom pravila o sigurnoj elektroničkoj identifikaciji.⁶⁰ Osim toga, mora se koristiti tehnologija koja osigurava visoku kvalitetu prijenosa podataka s ciljem da svaki sudionik glavne skupštine vidi i čuje sve ostale sudionike ili bar onu osobu koja na glavnoj skupštini govori. Isto tako, svaki sudionik mora moći postavljati pitanja i sudjelovati u raspravi, pri čemu predsjednik glavne skupštine mora primjereno brinuti o vođenju postupka, uključujući i izricanje mjera s ciljem održavanja reda na glavnoj skupštini. Povrh navedenoga, poseban izazov predstavlja korištenje pouzdanog mehanizma za glasovanje i brojanje glasova. Kako bi se osiguralo povjerenje dioničara, poželjno je koristiti tehnologiju koja osigurava da svaki dioničar može provjeriti rezultate glasovanja.⁶¹ Konačno, mora se omogućiti sigurno i vjerno bilježenje tijeka glavne skupštine, a osobito donesenih odluka. Osoba u čijoj je nadležnosti sastavljanje pisanog zapisnika mora moći pratiti i zabilježiti sve relevantne okolnosti koje su nastupile tijekom održavanja glavne skupštine.

Važno je uočiti da okolnost postojanja velikog broja dioničara može govoriti i u prilog održavanja virtualne glavne skupštine. U tom je smislu nedavna epidemija u najmanju ruku ukazala na prednosti izbjegavanja interakcije velikog broja ljudi koji su fizički prisutni na istom mjestu. Osim toga, radi li se o dioničarima koji se nalaze u različitim državama, za očekivati je da će potreba putovanja na mjesto održavanja

⁵⁸ Schwarz, *op. cit.* u bilj. 27, str. 27, 28.

⁵⁹ Barbić, *op. cit.* u bilj. 2, str. 1348-1349.

⁶⁰ Čulinović Herc; Hasić, *op. cit.* u bilj. 57, str. 51. Za pretpostaviti je da će, na razini EU-a, doći do primjene Uredbe (EU) br. 910/2014 Europskog parlamenta i Vijeća od 23. srpnja 2014. o elektroničkoj identifikaciji i uslugama povjerenja za elektroničke transakcije na unutarnjem tržištu i stavljanju izvan snage Direktive 1999/93/EZ, L 257, 28. 8. 2014., str. 73-114.

⁶¹ Beck, *op. cit.* u bilj. 4, str. 163.

glavne skupštine u najmanju ruku biti prepreka sudjelovanju većeg broja članova u radu glavne skupštine.⁶² Naime, za razliku od članova uprave koji moraju biti na stalnom raspolaganju društvu, i koji su za to u krajnjoj liniji i plaćeni, dioničari neće uvijek imati vremena i/ili sredstava za putovanje u mjesto održavanja glavne skupštine. Čak i ako žive u gradu u kojem se održava glavna skupština, postoji niz objektivnih razloga zbog kojih bi virtualna glavna skupština mogla biti bolje rješenje.

U posljednje vrijeme upravo je sudjelovanje dioničara na glavnoj skupštini postalo jedno od pitanja o kojemu se u teoriji prava društava vode brojne rasprave. Pritom mnogi autori smatraju da bi povećanje broja dioničara koji sudjeluju na glavnoj skupštini u praksi imalo pozitivne učinke kako za same dioničare, tako i za dioničko društvo u cjelini. Tako se navodi da povećanje broja dioničara koji sudjeluju u radu glavne skupštine osigurava transparentnost i nadzor postupka donošenja odluka te, promatrano dugoročno, ojačava legitimitet postupka odlučivanja. Stoga se predlaže povećati broj sudionika glavne skupštine, između ostaloga, i stvaranjem pretpostavki za vođenje virtualne glavne skupštine.⁶³ Inicijativa za povećanjem broja dioničara koji sudjeluju na glavnoj skupštini pokrenuta je i na razini Europske unije.⁶⁴ Poticanjem prekograničnog sudjelovanja dioničara u radu glavne skupštine nastoji se dodatno razviti i osnažiti zajedničko prekogranično tržište dionica.⁶⁵ U tom smislu najznačajniji rezultat predstavlja donošenje Direktive 2007/36/EC (dalje u tekstu: Direktiva o pravima dioničara),⁶⁶ koja je izmijenjena Direktivom (EU) 2017/828.⁶⁷ Direktiva o pravima dioničara odnosi se samo na izvršavanje određenih prava dioničara u vezi s glavnim skupštinom dioničkih društava koja imaju sjedište u nekoj od država članica i čije su dionice uvrštene na uređeno tržište koje se nalazi ili djeluje u državi članici.⁶⁸ Drugim riječima, poljem primjene nisu obuhvaćena dionička društva čije dionice nisu uvrštene na uređeno tržište.

Direktiva o pravima dioničara nalaže državama članicama da dopuste dioničkim društvima svojim dioničarima ponuditi bilo koji oblik sudjelovanja u glavnoj skupštini elektroničkim putem.⁶⁹ To ne znači da se mora predvidjeti u cijelosti virtualno održavanje glavne skupštine. Dovoljno je omogućiti da određeni dioničari

⁶² *Ibid.*, str. 162; Schwarz, *op. cit.* u bilj. 27, str. 27.

⁶³ Kunz, *op. cit.* u bilj. 57, str. 159.

⁶⁴ Vidi, primjerice, *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – Action Plan: European company law and corporate governance – a modern legal framework for more engaged shareholders and sustainable companies*, COM/2012/0740 final.

⁶⁵ Čulinović Herc; Hasić, *op. cit.* u bilj. 57, str. 36; Maurović, *op. cit.* u bilj. 57, str. 42.

⁶⁶ Direktiva 2007/36/EZ Europskog parlamenta i Vijeća od 11. srpnja 2007. o izvršavanju pojedinih prava dioničara trgovačkih društava uvrštenih na burzu, OJ L 184, 14.7.2007, str. 17-24. O transponiranju spomenute Direktive u hrvatsko pravo, vidi: Jurić, D.: *Direktiva (EU) 2017/828 o izmjeni Direktive 2007/36/EZ u pogledu poticanja dugoročnog sudjelovanja dioničara i njezina implementacija u hrvatsko pravo društava*, Pravni vjesnik, 35 (3-4) 2019., str. 243-260; Maurović, *op. cit.* u bilj. 57, str. 37-43.

⁶⁷ Direktiva (EU) 2017/828 Europskog parlamenta i Vijeća od 17. svibnja 2017. o izmjeni Direktive 2007/36/EZ u pogledu poticanja dugoročnog sudjelovanja dioničara, OJ L 132, 20. 5. 2017., str. 1-25.

⁶⁸ Direktiva o pravima dioničara, čl. 1 (1).

⁶⁹ Direktiva o pravima dioničara, čl. 8 (1).

elektroničkim putem sudjeluju na glavnoj skupštini koja se održava na tradicionalan način uz fizičku prisutnost ostalih dioničara.⁷⁰ Glavna skupština na kojoj dioničari istodobno mogu sudjelovati fizički i putem elektroničke komunikacije u teoriji je poznata i pod nazivom hibridna glavna skupština.⁷¹

Direktiva o pravima dioničara sadrži primjere kako države članice mogu dozvoliti dioničkim društvima da dioničarima omoguće sudjelovanje na glavnoj skupštini elektroničkim putem. Navedeno je moguće: (a) prijenosom glavne skupštine u stvarnom vremenu; (b) dvosmjernom komunikacijom u stvarnom vremenu koja omogućava dioničarima obratiti se glavnoj skupštini s udaljenog mjesta; te (c) mehanizmom glasovanja, bilo prije ili tijekom glavne skupštine, bez potrebe imenovanja opunomoćenika koji fizički prisustvuje skupštini.⁷² Države članice mogu ograničiti uporabu elektroničke komunikacije. Konkretno, uporaba elektroničke komunikacije s ciljem omogućavanja dioničarima da sudjeluju u glavnoj skupštini može se uvjetovati zahtjevima i ograničenjima koja su potrebna da bi se utvrdio identitet dioničara i jamčila sigurnost elektroničke komunikacije, te samo u mjeri u kojoj je to razmjerno u odnosu na postizanje navedenih ciljeva.⁷³ Spomenute obveze usmjerene su isključivo na države članice – dionička društva nemaju obvezu dioničarima omogućiti sudjelovanje na glavnoj skupštini korištenjem elektroničke komunikacije. Shodno navedenom, mogućnost održavanja virtualne glavne skupštine u konačnici će ovisiti o rješenjima koja su predviđena statutom svakog pojedinog dioničkog društva.⁷⁴

Republika Hrvatska transponirala je Direktivu o pravima dioničara na način da je sudjelovanje na glavnoj skupštini omogućila i dioničarima dioničkih društava čije dionice nisu uvrštene na uređeno tržište. Statutom se izravno može predvidjeti ili ovlastiti upravu, odnosno upravni odbor da omogući dioničarima elektroničkom komunikacijom ostvariti sva ili samo neka prava u cijelosti ili djelomično i kada osobno ni putem punomoćnika na njoj ne sudjeluju u mjestu gdje se održava (čl. 274 (1) ZTD-a). Smatra se da su dioničari koji na opisani način ostvaruju svoja prava putem elektroničke komunikacije prisutni na glavnoj skupštini. Odluka glavne skupštine ne može se pobijati ako je zbog tehničke smetnje povrijeđeno pravo dioničara na elektroničko sudjelovanje u glavnoj skupštini, osim ako se u vezi s time društvu može predbaciti gruba nepažnja ili namjera, pri čemu se u statutu može za društvo predvidjeti i strože mjerilo krivnje (čl. 360 (3) (1) ZTD-a). Povrh navedenoga, statutom se može predvidjeti ili ovlastiti upravu, odnosno upravni odbor da omogući dioničarima svoje glasove dati bilo pisanim putem ili putem elektroničke komunikacije kada ne sudjeluju na glavnoj skupštini (čl. 274 (2) ZTD-a). Razlika u odnosu na rješenje iz čl. 274 (1) ZTD-a jest u tome što se za

⁷⁰ Čulinović Herc; Hasić, *op. cit.* u bilj. 57, str. 37; Maurović, *op. cit.* u bilj. 57, str. 40.

⁷¹ Ivančev, *op. cit.* u bilj. 22, str. 829.

⁷² Direktiva o pravima dioničara, čl. 8 (1). Više o spomenutim primjerima, vidi: Čulinović Herc; Hasić, *op. cit.* u bilj. 57, str. 48-49.

⁷³ Direktiva o pravima dioničara, čl. 8 (2).

⁷⁴ Čulinović Herc; Hasić, *op. cit.* u bilj. 57, str. 48.

potonje dioničare neće smatrati da su bili prisutni na glavnoj skupštini.⁷⁵ Članovi uprave, odnosno izvršni direktori i članovi nadzornog, odnosno upravnog odbora moraju sudjelovati u radu glavne skupštine, pri čemu se statutom mogu odrediti slučajevi u kojima članovi nadzornog, odnosno upravnog odbora smiju sudjelovati u radu glavne skupštine putem prijenosa zvuka i slike (čl. 274 (3) ZTD-a). Konačno, statutom ili poslovníkom o radu glavne skupštine može se dopustiti ili ovlastiti upravu odnosno upravni odbor za prenošenje rada glavne skupštine zvukom i slikom (čl. 274 (4) ZTD-a). Sve spomenute odredbe ZTD-a u bitnome slijede rješenja njemačkog⁷⁶ te, do određene mjere, austrijskog prava.⁷⁷

Iz navedenih zakonskih rješenja slijede dva zaključka. Prvo, glavna skupština dioničkog društva ne može biti u cijelosti virtualna. Uvijek mora postojati mjesto održavanja glavne skupštine (čl. 274 (3), čl. 286 ZTD-a). U mjestu održavanja glavne skupštine uvijek netko mora biti fizički prisutan, u pravilu predsjednik glavne skupštine, članovi uprave odnosno izvršni direktori i javni bilježnik koji sastavlja zapisnik.⁷⁸ Drugim riječima, hrvatsko pravo dozvoljava održavanje hibridne glavne skupštine na kojoj neki sudionici sudjeluju putem elektroničke komunikacije.⁷⁹ Drugo, dioničari svoja prava mogu ostvarivati putem elektroničke komunikacije samo ako je to propisano statutom.⁸⁰ Radi se o tzv. *opt-in* pristupu, pa ako statutom nije ništa predviđeno, dioničari na glavnoj skupštini neće moći sudjelovati upotrebom elektroničkih sredstava komunikacije. Statutom se određuje i jesu li dioničari na glavnoj skupštini uvijek ovlaštteni sudjelovati putem elektroničke komunikacije ili je takvo sudjelovanje podložno odobrenju uprave odnosno upravnog odbora društva. Također, statutom se može odrediti koja prava dioničari mogu ostvarivati primjenom elektroničke komunikacije (pravo prisustvovanja glavnoj skupštini, pravo raspravljanja, pravo glasovanja ili sva od navedenih prava) te u kojem opsegu.

Hrvatsko pravo sadrži i posebno pravilo koje se ne može naći u njemačkom i austrijskom pravu. Naime, odredbom čl. 274 (5) ZTD-a propisano je da je upotreba elektroničke komunikacije za potrebe prva dva stavka istoga članka dopuštena samo ako su ispunjeni sljedeći uvjeti:

1. da se komuniciranje obavlja u stvarnom vremenu održavanja glavne skupštine,
2. da je osigurano obostrano komuniciranje kojim se omogućuje dioničarima u stvarnom vremenu njezina održavanja obraćati se glavnoj skupštini s mjesta koje nije mjesto na kojemu se održava,

⁷⁵ Za razliku od rješenja iz čl. 274 (1) ZTD-a, ti dioničari neće moći ostvarivati određena prava koja se vežu za sudjelovanje na glavnoj skupštini (npr. pravo na pobijanje odluka glavne skupštine iz čl. 362 (1) (1) ZTD-a, osim pod pretpostavkama čl. 360 (3) (1) ZTD-a).

⁷⁶ AktG, § 118. Valja ipak imati na umu da je njemačko pravo, u međuvremenu, uvelo i mogućnost (gotovo potpuno) virtualne glavne skupštine, AktG, § 118. O tome više v. u bilj. 84.

⁷⁷ Austrijski AktG, § 102.

⁷⁸ Čulinović Herc; Hasić, *op. cit.* u bilj. 57, str. 50; Bijelić, *op. cit.* u bilj. 57, str. 43-44.

⁷⁹ Ivančev, *op. cit.* u bilj. 22, str. 831.

⁸⁰ *Ibid.*; Čulinović Herc; Hasić, *op. cit.* u bilj. 57, str. 49-50.

3. da je dioničarima omogućeno glasovanje za vrijeme ili prije održavanja glavne skupštine a da za to nije potrebno njihovo sudjelovanje u radu glave skupštine u mjestu na kome se održava putem punomoćnika,
4. da je osigurana identifikacija dioničara, sigurnost elektroničkog komuniciranja i nepromjenjivost očitovanja volje izjavljene elektroničkim komuniciranjem, osim kad je to zakonom dopušteno.

Čini se da je odredba čl. 274 (5) ZTD-a bila inspirirana odredbom čl. 8 Direktive o pravima dioničara, i to u mjeri u kojoj prve tri točke odredbe u bitnome odgovaraju točkama od (a) do (c) čl. 8 (1) Direktive o pravima dioničara, a četvrta točka čl. 274 (5) ZTD-a odgovara čl. 8 (2) Direktive o pravima dioničara.⁸¹ Potrebno je, međutim, ukazati da se predmetne odredbe u ZTD-u koriste u svrhu koja je gotovo u izravnoj suprotnosti s rješenjima Direktive o pravima dioničara. Naime, u čl. 8 (1) Direktive o pravima dioničara točke od (a) do (c) postavljene su alternativno – države članice moraju dopustiti dioničkim društvima da dioničarima ponude minimalno jedan (ili sve) od navedenih oblika sudjelovanja primjenom elektroničke komunikacije. Pritom su jedino odredbom čl. 8 (2) Direktive o pravima dioničara propisani uvjeti pod kojima države članice mogu ograničiti opseg sudjelovanja dioničara na glavnoj skupštini. Sasvim suprotno, odredbom čl. 274 (5) ZTD-a propisano je da je upotreba elektroničke komunikacije na glavnoj skupštini dopuštena samo ako su sva četiri uvjeta ispunjena kumulativno. Čak ako hrvatsko rješenje i nije u suprotnosti s Direktivom o pravima dioničara, sasvim je sigurno da nije u skladu s njezinim predmnijevanim smislom. Naime, Direktivom o pravima dioničara željelo se državama članicama, a onda u konačnici i dioničkim društvima, staviti na raspolaganje maksimalan broj mogućih opcija za korištenje elektroničke komunikacije. Te su mogućnosti u ZTD-u pretvorene u uvjete o čijem kumulativnom ispunjenju ovisi korištenje elektroničke komunikacije na glavnoj skupštini.

Hrvatski je zakonodavac mogao imati legitimne razloge za uvođenje rješenja prema kojemu uvjeti za upotrebu elektroničke komunikacije u bitnome odgovaraju komunikaciji koja se odvija između fizički prisutnih osoba, uključujući uvjet komunikacije i glasovanja u stvarnom vremenu. Takvo je rješenje, međutim, u suprotnosti s pravilom prema kojemu članovi uživaju široku autonomiju uređenja ovih pitanja putem statuta.⁸² Kao što je već spomenuto, odredom čl. 274 (1) ZTD-a izrijeком je propisano da se statutom može predvidjeti da dioničari elektroničkom komunikacijom ostvaruju sva ili neka prava u cijelosti ili djelomično. Drugim riječima, statutom se, primjerice, uopće ne mora predvidjeti obraćanje dioničara elektroničkim putem glavnoj skupštini, ali se istovremeno može predvidjeti da svoje glasove smiju dati pisanim putem ili putem elektroničke komunikacije i onda kada ne sudjeluju na glavnoj skupštini. Jasno je da, ako se u tom slučaju glasovi daju u

⁸¹ Čulinović Herc; Hasić, *op. cit.* u bilj. 57, str. 51.

⁸² Čulinović Herc; Hasić, *op. cit.* u bilj. 57, str. 51, gdje autorice u bilješci br. 70 također ukazuju da su točke odredbe čl. 274 (5) ZTD-a međusobno kontradiktorne, osobito t. 3 o omogućavanju glasovanja (samo) prije glavne skupštine koja je u suprotnosti s t. 2 u kojoj je propisan uvjet osiguranja obostrane komunikacije za vrijeme održavanja glavne skupštine.

pisanom obliku, neće biti moguće osigurati elektroničku komunikaciju u stvarnom vremenu održavanja glavne skupštine sukladno čl. 274 (5) ZTD-a.

Radi osiguranja pravne sigurnosti, opisane kontradikcije potrebno je *de lege ferenda* ukloniti iz zakonskog teksta. Brisanjem odredbe čl. 274 (5) (1-3) ZTD-a društva bi imala širu autonomiju uređivanja pitanja korištenja elektroničke komunikacije što bi povratno bolje odražavalo *ratio* same Direktive o pravima dioničara i hrvatsko pravo učinilo bliže njemačkom pravu uzoru. Moguća alternativa jest predvidjeti da se odredba čl. 274 (5) (1-3) ZTD-a primjenjuje samo na slučajeve iz čl. 274 (1) ZTD-a kojim se uređuju prava dioničara za koje se smatra da sudjeluju na glavnoj skupštini.⁸³ Predložene izmjene ZTD-a također mogu biti povod temeljitom preispitivanju, u širem smislu, korištenja elektroničke komunikacije na glavnoj skupštini dioničkih društava. U tu svrhu svakako pomaže analizirati poredbenopravna rješenja te glavne razloge zbog kojih su se pojedine države odlučile proširiti (ili ograničiti) upotrebu elektroničke komunikacije na glavnoj skupštini.

Kao što je ranije spomenuto, njemačko i austrijsko pravo sadrže rješenja koja su u bitnome slična rješenjima ZTD-a.⁸⁴ Tako glavna skupština uvijek mora imati fizičko mjesto održavanja, pri čemu elektronička komunikacija predstavlja mogućnost koju dioničari mogu (ali i ne moraju) koristiti.⁸⁵ Održavanje takve hibridne virtualne glavne skupštine mora biti predviđeno odredbama statuta.⁸⁶ Za razliku od ZTD-a, njemačko i austrijsko pravo ne predviđaju minimalne uvjete koji moraju biti ispunjeni za upotrebu elektroničke komunikacije.⁸⁷ Povrh navedenoga, i njemačko i austrijsko pravo predvidjeli su primjenu određenih iznimaka za vrijeme

⁸³ *Loc. cit.* Autorice u bilješci 70., čini se, sugeriraju tumačenje odredbe čl. 274 (5) ZTD-a u svjetlu Direktive o pravima dioničara prema kojemu je hrvatski zakonodavac u prve tri točke zapravo naveo (sve) pravno dopustive načine (oblike) elektroničke komunikacije dioničara s glavnom skupštinom, a u zadnjoj četvrtoj točki uvjete koji moraju biti ispunjeni da bi elektronička komunikacija (u bilo kojem obliku iz prve tri točke) bila valjana. Drugim riječima, prva tri „uvjeta“ tako zapravo ne bi bili uvjeti već samo lista mogućih načina elektroničkog sudjelovanja dioničara. Međutim, takvo tumačenje zapravo ne proizlazi iz teksta same odredbe čl. 274 (5) ZTD-a. Kako bi se otklonile postojeće nedoumice, u tekstu se predlaže da je stoga bolje pristupiti brisanju ili pak podredno izmjenama odredbe čl. 274 (5) ZTD-a.

⁸⁴ Njemačka je 2022. godine ipak uvela mogućnost tzv. virtualne glavne skupštine u AktG, § 118a. Prema toj odredbi, statut može predvidjeti ili ovlastiti upravu da sazove glavnu skupštinu bez fizičkog prisustva dioničara ili njihovih punomoćnika. Održavanje takve skupštine je moguće samo ako su ispunjeni točno određeni, prvenstveno tehnički uvjeti koji osiguravaju da su očuvana prava dioničara, kao što su pravo praćenja skupštine, pravo na obaviještenost, pravo podnošenja prijedloga, pravo na raspravljanje i pravo glasa. Ni takva glavna skupština, međutim nije u potpunosti virtualna, jer bi u mjestu održavanja skupštine fizički trebali biti prisutni uprava, nadzorni odbor, predsjednik skupštine, javni bilježnik i revizor (AktG, § 118a (3)).

⁸⁵ Za njemačko pravo, vidi: Beck, *op. cit.* u bilj. 4, str. 163, 164; Schwarz, *op. cit.* u bilj. 27, str. 28. Za austrijsko pravo, vidi: Kalss, S. u: Goette, W.; Habersack, M. (ur.): *Münchener Kommentar zum Aktienrecht*, Band 3, München 2018., § 118, para. 131. U njemačkom pravu iznimka je virtualna glavna skupština, v. bilj. 84.

⁸⁶ Za njemačko pravo, vidi: Beck, *op. cit.* u bilj. 4, str. 161. Za austrijsko pravo, vidi: Kalss, *op. cit.* u bilj. 85, para. 130.

⁸⁷ U njemačkom pravu iznimka je virtualna glavna skupština, v. bilj. 84.

trajanja pandemije COVID-a.⁸⁸ Tako je uprava dioničkog društva mogla sazvati hibridnu glavnu skupštinu čak i ako ta mogućnost nije bila propisana statutom društva.⁸⁹ Njemačko je pravo također ovlastilo upravu da sazove glavnu skupštinu bez fizičke prisutnosti dioničara ili njihovih punomoćnika.⁹⁰ To još uvijek ne znači da je bilo moguće održati potpuno virtualnu glavnu skupštinu jer je moralo postojati fizičko mjesto njezina održavanja na kojem su bili prisutni bar predsjednik glavne skupštine i javni bilježnik.⁹¹ Uprava je mogla sazvati takvu glavnu skupštinu samo uz ispunjenje određenih uvjeta vezanih za korištenje elektroničke komunikacije, kao što su prijenos glavne skupštine u stvarnom vremenu, mogućnost da dioničari glasuju, imenuju punomoćnika, postavljaju pitanja i izjave svoje protivljenje na odluku glavne skupštine na zapisnik.⁹²

Švicarsko pravo također je uvelo posebna pravila kao odgovor na pandemiju koronavirusa. Tako je prilikom sazivanja glavne skupštine bilo moguće odlučiti da dioničari svoja prava ostvaruju isključivo u pisanom obliku, korištenjem elektroničke komunikacije ili posredstvom neovisnog punomoćnika kojeg određuje osoba koja saziva glavnu skupštinu.⁹³ Pandemija je potakla švicarskog zakonodavca na izmjenu švicarskog statusnog prava, koje u ranijoj verziji nije sadržavalo izričite odredbe o upotrebi elektroničke komunikacije na glavnoj skupštini. Smatralo se da se glavna skupština mora održati na fizički određenom mjestu kako se dioničare ne bi prisiljavalo na upotrebu elektroničke komunikacije.⁹⁴ Dioničari su, međutim, mogli neka ili sva prava ostvarivati elektroničkim putem (hibridna glavna skupština) ako je tako bilo dozvoljeno odlukom glavne skupštine.⁹⁵ Izmjene švicarskog prava, koje su stupile na snagu u siječnju 2023. godine, predviđaju mogućnost održavanja u cijelosti virtualne glavne skupštine.⁹⁶ Pretpostavke za održavanje takve glavne skupštine jesu: (a) da je takva mogućnost predviđena statutom društva; (b) da je uprava u obavijesti o sazivanju glavne skupštine imenovala neovisnog punomoćnika za glasovanje;⁹⁷ (c) da je uprava osigurala korištenje elektroničke komunikacije određene kvalitete, konkretno da se njome može utvrditi identitet sudionika, da se

⁸⁸ Za njemačko pravo, vidi: *Gesetz über Maßnahmen im Gesellschafts-, Genossenschafts-, Vereins-, Stiftungs-, und Wohnungseigentumsrecht zur Bekämpfung der Auswirkungen der COVID-19-Pandemie* (dalje u tekstu: GesRuaCOVBekG). Za austrijsko pravo, vidi: *Gesellschaftsrechtliches COVID-19-Gesetz* (dalje u tekstu: COVID-19-GesG) i *Gesellschaftsrechtliche COVID-19-Verordnung* (dalje u tekstu: COVID-19-GesV). Zbog prestanka pandemije COVID-a, veći dio tih zakona više nije na snazi.

⁸⁹ § 1 (1) GesRuaCOVBekG; § 1 COVID-19-GesV.

⁹⁰ § 1 (2) GesRuaCOVBekG.

⁹¹ Hoffmann, J., u: Henssler, M.; Spindler, G.; Stiltz, E. (ur.): *Beck Online Grosskommentar zum Aktienrecht*, § 118, para. 67.

⁹² § 1(2) GesRuaCOVBekG; za austrijsko pravo usporedive odredbe sadržane su u §§ 2, 3 COVID-19-GesV.

⁹³ Čl. 27 *Verordnung 3 über Massnahmen zur Bekämpfung des Coronavirus (COVID-19)* (dalje u tekstu: Covid-19-Verordnung 3). Zbog prestanka pandemije, taj propis više nije na snazi.

⁹⁴ Von der Crone, *op. cit.* u bilj. 57, str. 166; Schister; Walker, *op. cit.* u bilj. 57, str. 7 (uz citiranje prevladavajućeg stajališta koje autori ne dijele).

⁹⁵ Von der Crone, *op. cit.* u bilj. 57, str. 162.

⁹⁶ OR, čl. 701d.

⁹⁷ OR, čl. 701d.

glasovi na glavnoj skupštini mogu izravno prenositi, da svaki sudionik može davati prijedloge i sudjelovati u raspravi i da se rezultati glasovanja ne mogu krivotvoriti.⁹⁸

Pravo Ujedinjenog Kraljevstva izričito predviđa sudjelovanje dioničara u radu glavne skupštine putem elektroničke komunikacije. Opća pravila o održavanju glavne skupštine ne zabranjuju da se skupština održi i vodi na način koji osobama koje nisu prisutne na istom mjestu omogućava da na njoj elektroničkim putem sudjeluju, raspravljaju i glasuju.⁹⁹ Iz odredbe, međutim, jasno ne proizlazi radi li se u tom slučaju o skupštini koja se u cijelosti održava virtualno ili, pak, hibridno.

Pravo savezne države Delaware izričito dozvoljava održavanje virtualne glavne skupštine. Naime, odluči li tako uprava (u sklopu svog diskrecijskog prava), a podložno uputama i smjernicama koje usvoji, dioničari i punomoćnici koji fizički nisu prisutni na skupštini mogu primjenom sredstava daljinskog komuniciranja sudjelovati na skupštini. Uprava može odlučiti i da će se smatrati kako su dioničari ili punomoćnici prisutni na skupštini te da mogu glasovati, neovisno o tome održava li se skupština na nekom određenom mjestu ili isključivo sredstvima daljinskog komuniciranja, pod uvjetom: (i) da društvo usvoji razumne mjere za provjeru da je svaka osoba za koju se smatra da je prisutna na skupštini i kojoj je dozvoljeno glasovati sredstvima daljinskog komuniciranja dioničar ili punomoćnik; (ii) da društvo usvoji razumne mjere koje takvim dioničarima ili punomoćnicima daju mogućnost sudjelovanja na skupštini i glasovanja, uključujući mogućnost da pročitaju ili čuju događanja na skupštini načelno istovremeno kada se ta događanja odvijaju, te (iii) da društvo, u slučaju kada bilo koji dioničar ili punomoćnik glasuje ili se na drugi način očituje na skupštini primjenom sredstava daljinskog komuniciranja, zabilježi i pohrani takav glas ili drugo očitovanje.¹⁰⁰

Poredbenopravna analiza pokazuje, dakle, da je dioničarima u pravilu dozvoljeno ostvarivati sva ili samo neka prava na glavnoj skupštini putem elektroničke komunikacije. U većini analiziranih pravnih sustava, međutim, zahtijeva se održavanje glavne skupštine na fizički određenoj lokaciji, kako bi se izašlo u susret dioničarima koji ne žele koristiti elektronička sredstva komunikacije. Drugim riječima, korištenje elektroničkom komunikacijom u pravilu predstavlja jedno od mogućih (ali ne i jedino) rješenje. U pojedinim pravnim sustavima (uključujući i hrvatski) dioničari su i dodatno zaštićeni uvjetom da korištenje elektroničke komunikacije mora biti predviđeno statutom dioničkog društva.

Događanja vezana uz epidemiju COVID-a 19 promovirala su korištenje elektroničke komunikacije. Međutim, u mjeri u kojoj se radi o izravnom odgovoru na pandemiju, neka su rješenja po svojoj prirodi vremenski ograničena. Kao što je ranije pojašnjeno, radi se o rješenjima koja ne sadrže uvjet da korištenje elektroničkom komunikacijom mora biti predviđeno statutom. Međutim, postoje i zakonska rješenja koja se primjenjuju neovisno o trajanju pandemije i koja predviđaju mogućnost održavanja virtualnih glavnih skupština, a dioničari ih statutom mogu

⁹⁸ OR, Čl. 701e.

⁹⁹ UK Companies Act 2006, Sec. 360A.

¹⁰⁰ Delaware General Corporation Law, § 211 (2).

usvojiti (primjerice u švicarskom pravu) ili isključiti (primjerice u pravu savezne države Delaware).

Komparativna analiza sugerira da je uvjetovanje korištenja elektroničke komunikacije na način da se istovremeno zahtijeva i da se glavna skupština održava na fizičkoj lokaciji i da je uporaba elektroničke komunikacije predviđena statutom – suvišno. Svaki od dva navedena uvjeta samostalno može na primjeren način zaštititi interese dioničara koji ne žele koristiti elektroničku komunikaciju. Naime, ako postoji uvjet da se glavna skupština mora održati na fizičkoj lokaciji, pri čemu je dioničarima dozvoljeno da budu fizički prisutni na glavnoj skupštini, onda njihovi interesi neće biti ugroženi ako uprava ostalim dioničarima dozvoli (ako to žele) na glavnoj skupštini sudjelovati putem sredstava elektroničke komunikacije.¹⁰¹ Dioničari koji fizički prisustvuju glavnoj skupštini moći će čuti sve bitne dijelove rasprave, osobito jer glavnoj skupštini (najčešće) fizički prisustvuju i članovi uprave. Oni dioničari koji se odlučuju na glavnoj skupštini sudjelovati na daljinu, svjesno preuzimaju rizike koji su povezani s korištenjem elektroničke komunikacije.¹⁰²

Konačno, čini se da bi na zakonskoj razini trebalo omogućiti da se statutom predvidi mogućnost održavanja potpuno virtualne sjednice glavne skupštine. Ako zakonom propisana većina dioničara želi sudjelovati na virtualnoj glavnoj skupštini, ili tek želi imati mogućnost održavanja glavnih skupština na takav način, teško je pronaći dovoljno uvjerljive argumente koji bi govorili protiv usvajanja takvog rješenja. Iako bi se tome mogli usprotiviti manjinski dioničari, činjenica da danas (barem u Hrvatskoj) nije teško osigurati zadovoljavajuću kvalitetu internetske povezanosti – u najmanju ruku dovodi u pitanje je li opravdano takvo stajalište manjine pretpostaviti interesima većine.¹⁰³ Uostalom, za sudjelovanje na virtualnoj glavnoj skupštini nije potrebno da dioničari osobno znaju kako se koristiti videokonferencijskom aplikacijom. U tom smislu uvijek mogu potražiti profesionalnu pomoć ili na glavnoj skupštini sudjelovati putem punomoćnika. Ako bi pak zakonodavac želio manjinskim dioničarima omogućiti i dodatnu zaštitu, može im ponuditi opciju izlaska iz društva u zamjenu za adekvatnu naknadu.¹⁰⁴

¹⁰¹ Slično, vidi: Beck, *op. cit.* u bilj. 4, str. 161, koji zaključuje da su u takvoj situaciji potencijalne opasnosti zanemarive.

¹⁰² Čulinović Herc; Hasić, *op. cit.* u bilj. 57, str. 69-70.

¹⁰³ Neki su autori izrazili stav da je rješenje prema kojemu manjinski dioničari moraju sudjelovati na glavnoj skupštini na daljinu, iako možda nemaju pristup sredstvima za elektroničku komunikaciju, protivno ustavnopravnoj zaštiti prava vlasništva (vidi: Beck, *op. cit.* u bilj. 4, str. 165). Ipak, teško se oteti dojmu da već i sama široka prisutnost sredstava elektroničke komunikacije čini takve prigovore sve manje relevantnima.

¹⁰⁴ *Loc. cit.*

7. ODLUČIVANJE PRIMJENOM ELEKTRONIČKE KOMUNIKACIJE NA SKUPŠTINI DRUŠTVA S OGRAIČENOM ODGOVORNOŠĆU

Društvo s ograničenom odgovornošću elastičan je tip društva kapitala, po obilježjima načelno prikladniji za manji broj članova.¹⁰⁵ Shodno tome, pravila o sazivanju i održavanju skupštine društva s ograničenom odgovornošću fleksibilnija su i manje formalna od pravila koja se odnose na glavnu skupštinu dioničkog društva. To povratno znači i da je upotreba elektroničke komunikacije u većoj mjeri prihvatljiva. Navedeno proizlazi već i iz zakonskog teksta jer su, barem u hrvatskom pravu, pravila koja uređuju skupštinu društva s ograničenom odgovornošću u pravilu dispozitivne prirode. Drugim riječima, društvenim ugovorom može se predvidjeti održavanje hibridne ili čak i potpuno virtualne skupštine.¹⁰⁶ Održavanje virtualne skupštine moglo bi se predvidjeti kao jedina mogućnost ili, pak, kao mogućnost o čijoj primjeni može odlučiti organ nadležan za sazivanje skupštine (u pravilu, uprava).

Međutim, ne sadrži li društveni ugovor posebna rješenja, na skupštinu će se primijeniti pravila ZTD-a koja, za razliku od pravila o glavnoj skupštini dioničkog društva, ne spominju upotrebu elektroničke komunikacije. Važno je, međutim, naglasiti da odredbe ZTD-a izriekom ne propisuju kako se skupština mora održati uz fizičko prisustvo članova, kao ni to da svi članovi moraju biti prisutni u istom prostoru. Opravdano je stoga postaviti pitanje može li se zakonski pojam „skupštine“ protumačiti na način da obuhvaća i održavanje potpuno virtualne skupštine.

Povrh, čini se, očitog zaključka da je malo vjerojatno da je zakonodavac prilikom pisanja ZTD-a na umu imao mogućnost održavanja virtualne skupštine, i dodatni razlozi ukazuju kako bi bilo primjereno suzdržati se pretjerano ekstenzivno tumačiti postojeći zakonski tekst. U prvom redu valja obratiti pozornost na čl. 442 (1) ZTD-a koji propisuje da se, ako u društvenom ugovoru nije drugačije određeno, skupština održava u sjedištu društva. Ne bi trebalo biti sporno da se radi u upućivanju na točno (fizički) određeno mjesto (npr. grad). U najmanju je ruku stoga upitno može li se predmetna odredba protumačiti na način koji bi pretpostavio kako se smatra da je skupština održana na određenom mjestu (odnosno u sjedištu društva) iako je zapravo u cijelosti održana u virtualnom prostoru.¹⁰⁷ Nadalje, protiv takva tumačenja govori i potreba zaštite legitimnih interesa članova društva. Naime, ako bi se zauzeo stav kako je već i samim ZTD-om predviđeno da se skupština može održati bilo

¹⁰⁵ Barbić, *op. cit.* u bilj. 15, str. 7, 32.

¹⁰⁶ *Ibid.*, str. 454, 484-485.

¹⁰⁷ U svjetlu pandemije COVID-a, drugačiji zaključak mogao bi slijediti ako bi se ekstenzivno tumačile i primijenile odredbe ugovornog prava o izmjeni ugovora uslijed promijenjenih okolnosti (čl. 369-371 ZOO-a). Odredbom čl. 369 (1) ZOO-a propisano je da, ako bi zbog izvanrednih okolnosti nastalih nakon sklapanja ugovora, a nisu se mogle predvidjeti u vrijeme sklapanja ugovora, ispunjenje obveze za jednu ugovornu stranu postalo pretjerano otežano ili bi joj nanijelo pretjerano veliki gubitak, ugovorna strana može zahtijevati da se ugovor izmijeni ili čak i raskine. Upitno je može li se predmetna odredba primijeniti na društveni ugovor. Međutim, čak i kada bi se mogla primijeniti, za izmjenu društvenog ugovora bila bi potrebna sudska intervencija.

uz fizičko prisustvo članova ili, pak, virtualno, to bi u praksi značilo da bi konačna odluka o načinu održavanja skupštine ovisila o upravi društva. Moguće je, pritom, zamisliti scenarij u kojemu bi uprava mogućnost održavanja virtualne skupštine iskoristila za osobnu korist ili, pak, na korist većinskog člana društva. Navedeno bi moglo ugroziti legitimne interese manjinskih članova društva. Osobito iz razloga što je malo vjerojatno da su članovi u vrijeme donošenja društvenog ugovora uopće razmišljali o mogućnosti održavanja potpuno virtualne skupštine. Iz navedenoga slijedi da je ZTD opravdano tumačiti na način da je njime predviđeno održavanje skupštine uz fizičko prisustvo članova društva.¹⁰⁸ Međutim, iz teksta ZTD-a proizlazi drugačiji zaključak u odnosu na mogućnost održavanja hibridne skupštine društva s ograničenom odgovornošću. U tom bi se slučaju skupština fizički održala u mjestu sjedišta društva, a članovi bi tek imali dodatnu mogućnost (ali ne i obvezu) sudjelovanja na skupštini primjenom sredstava elektroničke komunikacije. Jednako kao i u odnosu na dioničko društvo, čini se da ne postoje ozbiljni prigovori takvom tumačenju. Konačno, potrebno je spomenuti i da hrvatsko pravo dopušta donošenje odluka izvan skupštine, u pisanom obliku. Svi se članovi u pisanom obliku mogu dogovoriti o odluci koju treba donijeti ili izjaviti da su suglasni s time da se o odluci glasuje pisanim putem (čl. 440 (1) ZTD-a). U tom smislu, članovi svoju volju mogu očitovati i u pisanom obliku primjenom elektroničke komunikacije.¹⁰⁹

Poredbenopravna analiza dolazi do sličnih zaključaka. Njemačko i austrijsko pravo sadrži slična zakonska rješenja kao i hrvatsko pravo.¹¹⁰ Njemačko pravo, dapače, izričito predviđa da se skupština društva s ograničenom odgovornošću može održati putem videokomunikacije ako se svi članovi s time slože u pisanom obliku.¹¹¹ Švicarsko pravo za održavanje skupštine društva s ograničenom odgovornošću putem elektroničke komunikacije upućuje na odgovarajuću primjenu pravila o glavnoj skupštini dioničkog društva.¹¹² Slično tome, pravo Ujedinjenog Kraljevstva sadrži jedinstvena rješenja za održavanje skupština svih društava kapitala (*companies*) putem elektroničke komunikacije.¹¹³ Pravo američke savezne države Delaware izričito dozvoljava potpuno virtualnu skupštinu njihove inačice društva s ograničenom odgovornošću (*limited liability company, LLC*). Štoviše, to je temeljno zakonsko pravilo, od kojega bi društveni ugovor mogao odstupati. Konkretno, ako nije drugačije predviđeno u društvenom ugovoru, članska skupština može se održati telefonskom konferencijom ili drugom komunikacijskom tehnologijom koja omogućuje da se svi sudionici međusobno čuju, što će se smatrati osobnim sudjelovanjem na skupštini.¹¹⁴

¹⁰⁸ Barbić, *op. cit.* u bilj. 15, str. 484-485. Autor dijeli mišljenje prema kojemu bi se virtualna skupština mogla održati samo ako je takvo što predviđeno društvenim ugovorom.

¹⁰⁹ *Ibid.*, str. 456.

¹¹⁰ § 48 i dalje njemačkog GmbHG-a, § 34 i dalje austrijskog GmbHG-a.

¹¹¹ § 48 (1) njemačkog GmbHG-a.

¹¹² ČL. 805 (5) (2) OR-a.

¹¹³ UK Companies Act 2006, Sec. 360A.

¹¹⁴ Delaware Code, Title 6, § 18-302 (d).

8. ZAKLJUČAK

Pandemija COVID-a 19 u velikoj je mjeri poslužila kao svojevrsni katalizator za korištenje sredstava elektroničke komunikacije u društvima kapitala, i to povrh rješenja koja su izvorno bila predviđena zakonom. Takav razvoj događaja načelno valja pozdraviti jer rješenja koja omogućavaju održavanje videokonferencije u velikoj mjeri mogu supstituirati sastanke na kojima su svi sudionici fizički prisutni. Neovisno o tome, korištenje elektroničke komunikacije u društvima kapitala ne bi trebalo nekritički dozvoliti, već učiniti ovisnim o postojanju nekoliko, međusobno povezanih, kriterija.

Prvi kriterij u obzir uzima izvore prava, konkretno propise i autonomno pravo. Ne bi trebalo biti sumnje da bi društva trebala moći sama odlučivati o obliku komunikacije koju koriste. U većini slučajeva stoga će biti opravdano o upotrebi elektroničke komunikacije odlučiti statutom ili drugim aktom koji u tu svrhu društvo donese. U tom smislu postoje i iznimke, koje se u bitnome odnose na potrebu zaštite manjinskih članova i osiguranje povjerenja javnosti u odluke društva. Međutim, takve iznimke trebalo bi predvidjeti na razini propisa samo u slučajevima kada postoji opravdana bojazan da uporaba elektroničke komunikacije neće moći osigurati sva bitna obilježja komunikacije koja se inače odvija uz fizičko prisustvo sudionika.

Drugi kriterij odnosi se na organe društva kapitala. Temeljno je pravilo da veći broj članova organa načelno otežava uspostavu dvosmjerne komunikacije u stvarnom vremenu. Također, ovisno o važnosti odluka koju donose pojedini organi društva, važno je osigurati da uporaba elektroničke komunikacije sama po sebi ne bude razlog pobijanja donesenih odluka. Gotovo je univerzalno prihvaćeno da je sredstva elektroničke komunikacije jednostavnije koristiti u okviru uprave nego (glavne) skupštine, koja kao organ obuhvaća sve članove društva.

Konačno, u obzir valja uzeti i kriterij razlikovanja dioničkih društava i društava s ograničenom odgovornošću. Dok dionička društva u pravilu imaju veći broj članova, pri čemu se dionicama može trgovati na uređenom tržištu, društva s ograničenom odgovornošću karakterizira manji broj i često su zatvorena za primanje novih članova. Iz navedenoga slijedi i potreba da se dioničare kao članove dioničkog društva u većoj mjeri zaštititi od potencijalnih problema koji mogu nastati uslijed korištenja tehnologije koja omogućava elektroničku komunikaciju.

Analiza je u radu u prvom redu bila usmjerena na rješenja hrvatskog statusnog prava. Iz nje se može zaključiti da u hrvatskom pravu društava postoji opći okvir za elektroničko donošenje odluka, koji je po svojim obilježjima sličan okviru koji je predviđen njemačkim, a djelomično i austrijskim pravom. Nadalje, hrvatski zakonodavac nije donio posebne propise koji bi se primjenjivali za vrijeme trajanja pandemije COVID-a. Tako je, primjerice, elektroničko sudjelovanje na hibridnoj glavnoj skupštini dioničkog društva moguće samo ako je predviđeno statutom. Povrh toga, iako je Hrvatska transponirala odredbe Direktive o pravima dioničara,

usvojeno rješenje pati od očitih kontradikcija i stoga bi ga *de lege ferenda* trebalo izmijeniti.

Konačno, hrvatsko pravo sadrži relativno konzervativna rješenja o uporabi elektroničke komunikacije, što svakako otvara prostor da se ona u budućnosti na primjeren način liberaliziraju. U tom bi smislu u prvom redu bilo primjereno odustati od rješenja koje pretpostavlja dvostruku zaštitu članova društva u vidu zadržavanja fizičkog mjesta održavanja glavne skupštine i *opt-in* pristupa koji pretpostavlja da se korištenje elektroničke komunikacije predvidi statutom odnosno društvenim ugovorom. Postavljanje spomenutih uvjeta kao alternativa predstavljalo bi pozitivan pomak koji bi doprinio modernizaciji hrvatskog statusnog prava.

LITERATURA

Knjige i članci

1. Barbić, J.: *Pravo društava, Knjiga prva, Opći dio*, Zagreb 2008.
2. Barbić, J.: *Pravo društava, Knjiga druga, Društva kapitala, Svezak I, Dioničko društvo*, Zagreb 2020.
3. Barbić, J.: *Pravo društava, Knjiga druga, Društva kapitala, Svezak II., Društvo s ograničenom odgovornošću*, Zagreb 2020.
4. Beck, L.: *Aktuelles zur elektronischen Hauptversammlung*, RNotZ, 2014., str. 160-168
5. Bijelić, D.: *Ostvarivanje prava glasa na glavnoj skupštini dioničkog društva – što se promijenilo*, Pravo i porezi, (2) 2012., str. 39-44
6. Bilić, A.: *Legal status and corporate governance of Decentralized Autonomous Organizations*, u: Bajakić, I.; Božina Beroš, M. (ur.): *EU financial regulation and markets: beyond fragmentation and differentiation*, Zagreb 2021., str. 192-218
7. Birnhak, D. A.: *Online Shareholder Meetings: Corporate Law Anomalies or the Future of Governance*, Rutgers Computer & Tech. L. J., 29(2) 2003., str. 423-446
8. Boros, E.: *Virtual Shareholder Meetings: Who Decides How Companies Make Decisions*, Melb. U. L. Rev., 28 (2) 2004., str. 265-289
9. Boros, E.: *Virtual Shareholder Meetings*, Duke Law & Technology Review, (8) 2004., str. 1-9
10. Cross, S. R.: *Corporate governance, information technology and the electronic company in the United Kingdom*, Information & Communications Technology Law, 13(2) 2004., str. 117-128
11. Čulinović Herc, E.; Hasić, T., *Sudjelovanje dioničara u radu glavne skupštine dioničkog društva prema noveli Zakona o trgovačkim društvima*, Zb. Prav. fak. Rij., 31(1) 1991., str. 31-73
12. Davies, P.: *Introduction to Company Law*, Oxford, 2020.
13. Denstadli, J. M.; Julsrud, T. E., Hjorthol, R. J.: *Videoconferencing as a Mode of Communication: A Comparative Study of the Use of Videoconferencing and Face-to-Face Meetings*, Journal of Business and Technical Communication 26(1) 2012., str. 65-91

14. Fairfax, L. M.: *Virtual Shareholder Meetings Reconsidered*, Seton Hall L. Rev., 40(4) 2010., str. 1367-1431
15. Fairfax, L. M.: *The Future of Shareholder Democracy*, Ind. L. J., 84(4) 2009., str. 1259-1308
16. Gordon, J. N.: *The Mandatory Structure of Corporate Law*, Columbia Law Review, 89(7) 1989., str. 1549-1598
17. Hoffmann, J. u: Henssler, M.; Spindler, G.; Stiltz, E. (ur.): *Beck Online Grosskommentar zum Aktienrecht*, § 118
18. Hübner, H.: *The Communicating Company: Towards an Alternative Theory of Corporate Communication*, Heidelberg New York, 2007.
19. Ivančev, M.: *Glavna skupština dioničkog društva – u izvanrednim okolnostima (Covid-19)*, Pravo u gospodarstvu, 59 (5) 2020., str. 827-847
20. Jurić, D.: *Direktiva (EU) 2017/828 o izmjeni Direktive 2007/36/EZ u pogledu poticanja dugoročnog sudjelovanja dioničara i njezina implementacija u hrvatsko pravo društava*, Pravni vjesnik, 35(3-4) 2019., str. 243-260
21. Kalss, S. u: Goette, W.; Habersack, M. (ur.): *Münchener Kommentar zum Aktienrecht*, Band 3, München, 2018., § 118
22. Kunz, P. V.: *Evolution ins 21. Jahrhundert – oder: Zukunft der Generalversammlung von Aktiengesellschaften in der Schweiz*, AJP/PJA, (2) 2011., str. 155-168
23. Lerbinger, O.: *Corporate Communication: An International and Management Perspective*, Hoboken, 2019.
24. Maurović, Lj.: *Smjernica EU o ostvarivanju prava glasa dioničara na glavnoj skupštini*, Hrvatska pravna revija 10 (10) 2001., str. 37-43
25. Morse, G. (ur.): *Palmer's Company Law*, Sweet & Maxwell, 2021.
26. Müller, R.: *Protokollführung und Protokollauswertung bei Sitzungen und Versammlungen*, Zürich/St. Gallen, 2015.
27. Oshionebo, E.: *Shareholder Proposals and the Passivity of Shareholders in Canada: Electronic Forums to the Rescue*, Queen's L. J., 37(2) 2012., str. 623-662
28. Poole, M. S.; Hirokawa, R. Y., *Communication and Group Decision Making*, Thousand Oaks, London, New Delhi, 1996.
29. Schister, R.; Walker, M.: *Virtuelle Generalversammlung Zulässigkeit, Chancen und Risiken einer Modernisierung*, u: Brändli, S.; Schister, R.; Tamò, A. (ur.), *Multinationale Unternehmen und Institutionen im Wandel – Herausforderungen für Wirtschaft, Recht und Gesellschaft*, Bern, 2013., str. 1-30
30. Schrämli, V.; Vischer, M.: *Die Protokollierung der Beschlussfassung im Verwaltungsrat, insbesondere von Zirkularbeschlüssen*, Jusletter 5. Februar 2018., str. 1-13
31. Schwarz, G., C.: *Neue Medien im Gesellschaftsrecht Von der Präsenz- zur virtuellen Mitgliederversammlung*, MMR 2003., str. 23-29
32. Smith, B., *Proxy Access and the Internet Age: Using Electronic Shareholder Forums to Improve Corporate Governance*, Colum. Bus. L. Rev., 2008(3) 2008., str. 1111-1141.

33. Spindler, G. u: Goette, W.; Habersack, M. (ur.): *Münchener Kommentar zum Aktienrecht*, Band 2, München, 2019., § 77
34. Tanaka W., *Shareholder Meetings and Corporate Governance: With a Focus on Electronic Provision of Reference Materials for Shareholder Meetings*, Public Policy Review, 11(3) 2015., str. 451-473
35. Von der Crone, H. C.: Die Internet-Generalversammlung, u: Von der Crone, H. C. et al. (ur.), *Neuere Tendenzen im Gesellschaftsrecht: Festschrift für Peter Forstmoser zum 60. Geburtstag*, Zürich, 2003., str. 155-167
36. Zetzsche, D. A.: *Shareholder Interaction Preceding Shareholder Meetings of Public Corporations – A Six Country Comparison*, ECFR, (1)2005., str. 107-157
37. Zetzsche, D. A., *Shareholder Passivity, Cross-Border Voting and the Shareholder Rights Directive*, J. Corp. L. Stud., 8(2) 2008., str. 289-336

Pravni propisi

1. Austrijski *Gesellschaftsrechtliche COVID-19-Verordnung* (COVID-19-GesV)
2. Austrijski *Gesellschaftsrechtliche COVID-19-Verordnung* (COVID-19-GesV)
3. Austrijski *Gesellschaftsrechtliches COVID-19-Gesetz* (COVID-19-GesG)
4. Austrijski *Gesetz betreffend die Gesellschaften mit beschränkter Haftung*, GmbHG
5. Austrijski *Aktiengesetz*, AktG
6. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – Action Plan: European company law and corporate governance – a modern legal framework for more engaged shareholders and sustainable companies, COM/2012/0740 final
7. Delaware General Corporation Law
8. Delaware Limited Liability Company Act
9. Direktiva 2007/36/EZ Europskog parlamenta i Vijeća od 11. srpnja 2007. o izvršavanju pojedinih prava dioničara trgovačkih društava uvrštenih na burzu, OJ L 184, 14. 7. 2007., str. 17–24
10. Direktiva (EU) 2017/828 Europskog parlamenta i Vijeća od 17. svibnja 2017. o izmjeni Direktive 2007/36/EZ u pogledu poticanja dugoročnog sudjelovanja dioničara, OJ L 132, 20. 5. 2017., str. 1–25
11. G20/OECD Principles of Corporate Governance, OECD Publishing, Paris, 2015.
12. Njemački *Gesetz über Maßnahmen im Gesellschafts-, Genossenschafts-, Vereins-, Stiftungs-, und Wohnungseigentumsrecht zur Bekämpfung der Auswirkungen der COVID-19-Pandemie* (GesRuaCOVBekG);
13. Njemački *Gesetz betreffend die Gesellschaften mit beschränkter Haftung*, GmbHG
14. Njemački *Aktiengesetz*, AktG
15. Uredba (EU) br. 910/2014 Europskog parlamenta i Vijeća od 23. srpnja 2014. o elektroničkoj identifikaciji i uslugama povjerenja za elektroničke transakcije na unutarnjem tržištu i stavljanju izvan snage Direktive 1999/93/EZ, L 257, 28. 8. 2014., str. 73-114
16. Švicarski *Obligationensrecht*, OR

17. Švicarski Verordnung 3 über Massnahmen zur Bekämpfung des Coronavirus (Covid-19) (Covid-19-Verordnung 3)
18. UNCITRAL-ov Model zakon o međunarodnoj trgovačkoj arbitraži iz 1985. godine, s izmjenama i dopunama iz 2006. godine
19. UK Companies Act 2006
20. Zakon o trgovačkim društvima, NN 111/93, 34/99, 121/99, 52/00, 118/03, 107/07, 146/08, 137/09, 111/12, 125/11, 68/13, 110/15, 40/19, 34/22, 114/22
21. Zakon o obveznim odnosima, NN 35/05, 41/08, 125/11, 78/15, 29/18, 126/21, 114/22, 156/22

Sudska praksa

1. Bell v. Burton [1993] 12 ACSR 325
2. Re Equiticorp International plc [1989] 1 WLR 1010

ELECTRONIC DECISION-MAKING IN A LIMITED LIABILITY COMPANY

At the time of the Covid-19 pandemic electronic communication became a prevalent form of communication. This has had huge implications on decision-making in a limited liability company. The advantages and disadvantages of such decision-making and the conditions under which it should be allowed are analysed in this paper. Although the primary focus is on Croatian law, analysis takes into account specific solutions which can be found in the civil law of Germany, Austria and Switzerland and the common law jurisdictions of the United Kingdom and the US state of Delaware. Several important distinctions are made – between statutory and autonomous law, public and private limited liability companies and the different organs of those companies (management board, supervisory board, general meeting).

Key words: *electronic decision-making; limited liability company; company organs, autonomous company law*